

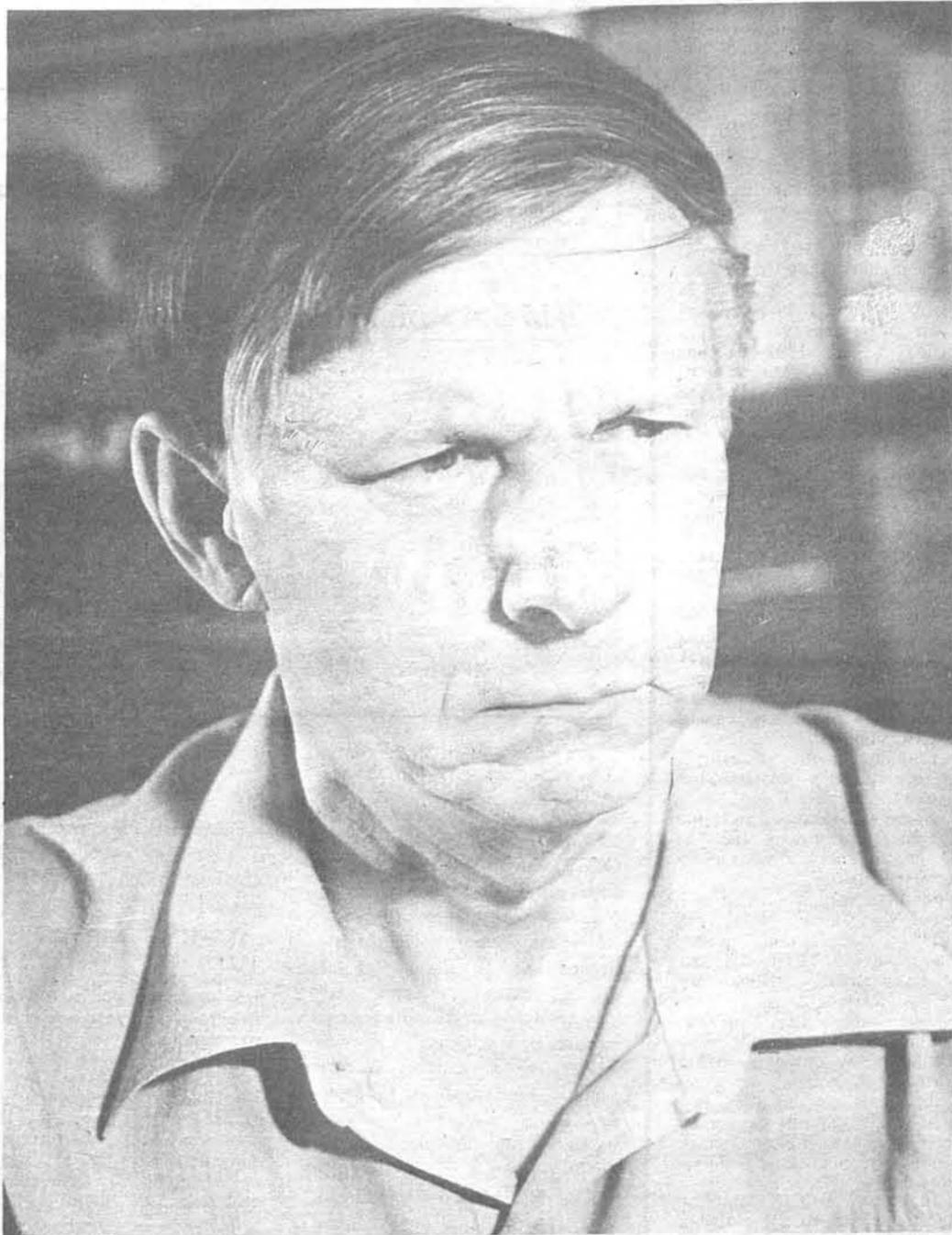
Пралетарыі ўсіх краін, яднайцеся!

Літаратура і Мастацтва

ОРГАН МІНІСТЭРСТВА КУЛЬТУРЫ І ПРАЎЛЕННЯ САЮЗА ПІСЬМЕНІКАЎ БССР

ПЯТНІЦА, 27 студзеня 1989 г. № 4 (3466) © Выходзіць з 1932 г. © Цана 10 кап.

ВЫБАРЫ І НАШ ВЫБАР

Як ужо ў «Ліме» паведамлялася, беларускія пісьменнікі вылучылі на сваім агульным сходзе 3 студзеня кандыдатам у народныя дэпутаты СССР Васіля Уладзіміравіча Быкава. Далейшыя падзеі пацвердзілі беспамылковасць выбару. На другой стадыі вылучэння, г. зн. на пленуме праўлення СП СССР, які праходзіў у Маскве 17—19 студзеня, В. Быкаў паспяхова вытрымаў даволі сур'ёзную канкурэнцыю (у агульным, усеагульным спісе было каля 90 імён, на адзін мандат прэтэндавалі, такім чынам, 9 чалавек), заняў адразу месца ў групе лідэраў па колькасці атрыманых галасоў і вылучаны кандыдатам у дэпутаты разам з Л. Ляонавым, В. Распуціным, А. Ганчаром, С. Залыгіным, Ю. Марцінківічам і некалькімі іншымі прадстаўніцамі шматнацыянальнай савецкай літаратуры.

Тут трэба яшчэ дадаць, што наш народны пісьменнік вылучыўся таксама кандыдатам у народныя дэпутаты на пленуме Саюза кінематаграфістаў СССР.

Пастанова Савета Міністраў Беларускай ССР

Аб увекавечанні памяці ахвяр масавых рэпрэсій 1937—1941 гадоў у лясным масіве Курапаты

Разгледзеўшы матэрыялы і вывады ўрадавай камісіі аб устаануленні фактаў масавых расстрэлаў людзей у лясным масіве Курапаты ў перыяд рэпрэсій 1937—1941 гадоў, зыходзячы з важнасці раскрыцця гістарычнай праўды аб падзеях мінулага і ўлічваючы думку шырокай грамадскасці, Савет Міністраў Беларускай ССР пастанаўляе:

1. Прыняць прапановы ўрадавай камісіі аб увекавечанні памяці ахвяр масавых рэпрэсій і ўзвядзенні помніка.

2. Міністэрству культуры БССР, Дзяржбуду БССР, Мінскаму гарвыканкому сумесна з Саюзам архітэктараў БССР, Саюзам мастакоў БССР і Беларускай рэспубліканскай аддзяленнем Савецкага фонду культуры правесці адкрыты конкурс на праект помніка і ўпарадкаванне ляснога масіву, а таксама распрацаваць неабходную праектную дакументацыю.

3. Дзяржплану БССР і Дзяржбуду БССР унесці прапановы аб арганізацыі ўзвядзення помніка ахвярам рэпрэсій.

Міністэрству фінансаў БССР сумесна з Міністэрствам культуры БССР прадставіць у Савет Міністраў БССР прапановы аб фінансаванні затрат, звязаных з правядзеннем конкурсу і ўзвядзеннем укаванага помніка.

4. Урадавай камісіі прадоўжыць работу. Прэзідыуму Акадэміі навук БССР арганізаваць усебаковае вывучэнне прычын і вынікаў масавых рэпрэсій трыцятых-саракавых і пачатку пяцідзясятых гадоў у Беларусі.

5. Выдавецтву «Беларуская Савецкая Энцыклапедыя» ажыццявіць падрыхтоўку і выпуск спецыяльнага выдання з мэтай увекавечання памяці ахвяр рэпрэсій перыяду трыцятых - саракавых і пачатку пяцідзясятых гадоў у рэспубліцы.

Старшыня Савета Міністраў Беларускай ССР
М. КАВАЛЁУ.
Кіраўнік спраў Савета Міністраў Беларускай ССР
Л. МАКСІМАУ.

Помнік на Кастрычніцкай плошчы

Грамадскае абмеркаванне праектаў

18 студзеня ў памяшканні інстытута «Мінскпраект», дзе праходзіць выстаўка конкурсных праектаў помніка барацьбітам за Савецкую ўладу, адбылося іх грамадскае абмеркаванне. Усяго прадстаўлена 16 праектаў. Па архітэктурнай прывязцы яны падзяляюцца на тры групы. Праекты першай групы прапануюць стварыць мемарыял на месцы Аляксандраўскага сквера. Найбольш «ашчадныя» да існуючага асяроддзя прадугледжваюць знос толькі гранітнай трыбуны і балюстрады. Больш «радыкальныя» ідуць далей (у дадзеным выпадку — глыбей): прапануюць прабіць па цэнтры сквера шырокую прасеку, упрыгожыць яе з двух бакоў мноствам бюстаў, такім чынам «адкрыць від» з плошчы на будынак ЦК КПБ. Праекты другой групы прывязаны да плошчы Свабоды, да гістарычнага Верхняга горада, хоць слова «прывязаны» ў дадзеным выпадку недакладнае: аўтары ігнаруюць той факт, што гэта зона — запаведная, што плануецца адбудова архітэктурных дамінантаў Верхняга горада, што прывязка тут чаго-небудзь будзе не дарэчы.

Праекты абедзвюх груп на абмеркаванні былі названы «амаральнымі». Больш сур'ёзную ўвагу прыцягнулі праекты, якія мемарыял размяшчаюць перад будучым Палацам рэспублікі. Такое рашэнне, дарэчы, дазволіць хоць крыху «ажывіць» вонкавы вы-

гляд палаца.

У праектах помнікаў былі прапановы ўзвесці шматузрунневую прасторавую кампазіцыю, а таксама даволі традыцыйныя абеліскі і чырвоны сцяг з паліраванага граніту. Але не яны выклікалі зацікаўленасць. Найбольшую колькасць станоўчых ацэнак сабраў, як сведчыць кніга водгукаў, праект, пазначаны ў экспазіцыі нумарам 13. Гэты ж праект быў прызнаны найбольш вартым і на грамадскім абмеркаванні.

Аўтары прапануюць устанавіць на адносна невысокім пастамеце шматфігурную кампазіцыю, якая б сімвалізавала непарыўную сувязь розных этапаў барацьбы беларускага народа за сацыяльнае і нацыянальнае вызваленне. Вялікі Кастрычнік не супрацьпастаўляецца ўсёй папярэдняй гісторыі, а разглядаецца як яе лагічны працяг. Паўстанцы Касцюшкі і Каліноўскага побач з героямі рэвалюцыі 1905 і 1917 гадоў—такая ідэя помніка. Важны вобразны элемент кампазіцыі—звон, сімвал народнага веча.

Калі гэтая праектная прапанова будзе афіцыйна зацверджана, спіс канкрэтных асоб, чые выявы ўвойдуць у мемарыял, будзе ўдакладняцца грамадскасцю.

Выстаўка праектаў будзе працаваць да 30 студзеня.

НАШ КАР.

ПАВЕДАМЛЕННЕ

ўрадавай камісіі, створанай рашэннем

Савета Міністраў БССР

ад 14 чэрвеня 1988 г.

У састаў урадавай камісіі былі ўключаны: Мазай Н. М. — намеснік Старшыні Савета Міністраў БССР (старшыня камісіі); Тарнаўскі Г. С. — Пракурор БССР (першы намеснік старшыні камісіі); Андрэў А. Я. — старшыня Рэспубліканскага савета ветэранаў вайны і працы (намеснік старшыні камісіі); Бязручка Т. М. — рабочая вытворчага аб'яднання «Інтэграл», намеснік Старшыні Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР; Белая М. П. — дэпутат Бараўлянскага сельскага Савета народных дэпутатаў; Быкаў В. У. — народны пісьменнік БССР, лаўрэат Ленінскай прэміі, Герой Сацыялістычнай Працы; Данілаў Г. І. — загадчык аддзела адміністрацыйных органаў Мінскага абкома Кампарціі Беларусі; Дулаў А. В. — загадчык кафедры крміналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна, доктар юрыдычных навук, прафесар; Даргел В. Б. — намеснік старшыні Мінскага аблвыканкома; Каравай У. С. — старшыня Вярхоўнага суда БССР; Кішкурна П. П. — намеснік старшыні Мінскага гарвыканкома; Караткоў В. І. — ваенны камісар БССР; Кавалёў В. А. — першы намеснік міністра ўнутраных спраў БССР; Недзяля І. С. — загадчык аддзела адміністрацыйных органаў Кіраўніцтва справамі Савета Міністраў БССР; Осіпава М. Б. — Герой Савецкага Саюза, удзельніца Мінскага камуністычнага падполля і партызанскага руху ў гады Вялікай Айчыннай вайны; Савіцкі М. А. — народны мастак СССР; Семяноў В. І. — член-карэспандэнт Акадэміі навук БССР, доктар юрыдычных навук, прафесар; Сікорскі П. П. — старшыня Мінскага райвыканкома; Чарвякоў Д. І. — Герой Сацыялістычнай Працы, токар вытворчага аб'яднання імя У. І. Леніна; Чыгрынаў І. Г. — пісьменнік, старшыня праўлення Беларускага аддзялення Савецкага фонду культуры; Шыркоўскі Э. І. — першы намеснік старшыні КДБ БССР.

Да работы ўрадавай камісіі былі прыцягнуты вучоныя Акадэміі навук СССР і Беларускай ССР, Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна, спецыялісты Цэнтральнага дзяржаўнага архіва Кастрычніцкай рэвалюцыі (г. Ленінград), Беларускага філіяла Саюзгінпралягаса. Навукова-даследчы інстытута судовых экспертаў Мініста БССР, Мінскай лесапаркавай гаспадаркі, абутковага аб'яднання «Прамень», супрацоўнікі органаў пракуратуры, юстыцыі, унутраных спраў, дзяржаўнай бяспекі, аховы здароўя, дэпутаты Саветаў народных дэпутатаў, прадстаўнікі грамадскай, сродкі масавай інфармацыі.

Работа камісіі выклікала шырокую грамадскую цікавасць. Аб гэтым сведчаць шматлікія звароты ў камісію і рэдакцыі сродкаў масавай інфармацыі грамадзян, якія пражываюць не толькі ў рэспубліцы, але і ў іншых рэгіёнах краіны.

Работа камісіі асвятлялася ў друку, па радыё і тэлебачанню. У сваёй дзейнасці камісія выкарыстала наяўныя архіўныя дакументы, заключэнні экспертаў, матэрыялы крмінальнай справы, узбуджанай Пракуратурай БССР па факту выяўлення пахаванняў ва ўрочышчы Курапатаў.

Пры даследаванні ляснага масіву Курапатаў устаноўлена, што на плошчы каля 30 гекта-

раў ёсць 510 мяркуемых пахаванняў.

Урадавай камісіяй было прынята рашэнне аб правядзенні выбарчай эксгумацыі мяркуемых пахаванняў. Да ўдзелу ў раскопках, праведзеных па археалагічнай метадыцы, прыцягваліся спецыялісты — археолагі Інстытута гісторыі Акадэміі навук БССР, судовыя медыкі, крміналісты, дэпутаты Мінскага раённага і Бараўлянскага сельскага Саветаў. Пры эксгумацыі выяўлены чалавечыя астанкі, асабістыя рэчы і іх фрагменты.

У экспертных і іншых установах праведзена 38 судовых экспертаў па даследаванню 3.080 аб'ектаў, выяўленых у пахаваннях, у тым ліку ў Рэспубліканскім бюро судова-медыцынскай экспертызы Міністэрства аховы здароўя БССР ажыццёлена 5 комплексных экспертаў па даследаванню касцявых астанкаў.

У навукова-даследчым інстытуте судовых экспертаў Мініста БССР выканана балістычная экспертыза знойдзеных гільзі і куль, праведзена 18 крміналістычных экспертаў па фрагментах абутку, манетах, рэштках адзення, іншых прадметах асабістага ўжытку.

Экспертамі Гандлёва-прамысловай палаты БССР праведзена таваразнаўчая экспертыза выяўленых рэчаў, якія маюць маркіровачныя абзначэнні.

У Акадэміі навук БССР ажыццёлены лазерны аналіз асобных даследуемых аб'ектаў.

У выніку праведзенай работы камісія ўстанавіла наступнае:

Эксгумаваныя з месца пахавання астанкі належаць не менш чым 356 чалавекам. На большасці чарапоў выяўлены агнястрэльныя пашкодванні ў патыліцы і скронева-цёмяной частцы.

Знойдзеныя гільзы і кулі з'яўляюцца часткамі патронаў да рэвальвера «наган» і пісталета «ТТ». Гэтыя гільзы і кулі выраблены ў СССР у 1928—1939 гадах.

На некаторых асабістых рэчах і прадметах абутку, якія найбольш захаваліся, ёсць маркіроўка ў выглядзе фірменных знакаў і надпісаў.

Даследаванне выяўленых у магілах фрагментаў адзення, абутку, іншых прадметаў і асабістых рэчаў дае падставу меркаваць, што сацыяльны састаў расстраляных быў даволі шырокім.

Зыходзячы з таго, што ў сярэднім у кожнай з эксгумаваных магіл знойдзены касцявыя астанкі, якія належаць 50—60 чалавекам, можна зрабіць вывад аб пахаванні ў лясным масіве Курапатаў не менш як 30 тысяч грамадзян. Устаноўчы больш дакладную іх колькасць к цяперашняму часу не было магчымым.

Як сцвярджалі відавочцы (55 чалавек), расстрэлы пачаліся ў 1937 годзе і працягваліся да лета 1941 года. Учасцік лесу, дзе рабіліся пакаранны смерцю і праводзіліся пахаванні, быў абнесены агароджай у 1937—1938 гадах. У час фашыскай акупацыі лес быў высечаны, а агароджа разабрана. Паводле заключэння спецыялістаў, узрост дрэў, якія зноў выраслі на месцах пахаванняў, складае ад 35 да 46 гадоў.

У архівах Мініста, КДБ, МУС і Пракуратуры БССР, сюзных органаў матэрыялаў і дакументаў, што адносяцца да падзей у Курапатах, не знойдзена.

Азнаямленне з практыкай

афармлення архіўных дакументаў, у тым ліку і крмінальных спраў на асоб, рэпрэсіраваных у 1937—1941 гадах, паказала, што органы НКВС не складалі дакументаў з указаннем месца расстрэлаў і пахаванняў.

Камісіяй прымаюцца меры па выяўленню былых работнікаў НКВС БССР, якія прымалі ўдзел у 1937—1941 гадах у расследаванні спраў так званых «ворагаў народа». Вывучэннем архіўных крмінальных спраў на рэабілітаваных у 1950—1960 гадах грамадзян выяўлена звыш 40 прозвішчаў такіх работнікаў. Як устаноўлена, многія з іх у перыяд рэпрэсій былі прыцягнуты да крмінальнай адказнасці і расстраляны.

Так, Малчанаў Г. А., 1897 года нараджэння, які быў наркомам НКВС БССР з 28.11.36 па 04.02.37 года, прыгавораны да вышэйшай меры пакарання 2 лістапада 1937 г.

Берман Б. Д., 1901 года нараджэння, працаваў на той жа пасадзе з 04.03.37 па 22.05.38 года, 22 лютага 1939 г. прыгавораны да расстрэлу.

Наседкін А. А., 1897 года нараджэння, які з'яўляўся наркомам НКВС БССР з 22.05.38 па 17.12.38 года, 25 студзеня 1939 г. прыгавораны да пакарання смерцю.

Цанава Л. Ф., 1900 года нараджэння, на названай пасадзе з 17.12.38 па 30.10.51 года, 12 кастрычніка 1955 г. у сувязі з расследаваннем супраць яго крмінальнай справы пачынаючы жыццё самагубствам.

Камісія ў выніку аналізу наяўных матэрыялаў прыйшла да вываду, што ў 1937—1941 гадах у лясным масіве Курапатаў арганамі НКВС праводзіліся масавыя расстрэлы савецкіх грамадзян.

Устаноўчы асобы загінуўшых, канкрэтныя матывы пакаранняў смерцю і асоб, якія выконвалі прыгаворы і рашэнні несудовых органаў у 1937—1941 гадах, пакуль не з'яўляюцца магчымымі.

Урадавая камісія ўнесла прапановы ў Савет Міністраў БССР аб увекавечанні памяці ахвяр рэпрэсій 1937—1941 гадоў, пахаваных у лясным масіве Курапатаў.

Камісіяй прызнана таксама неабходным даручыць:

Міністэрству культуры БССР сумесна з Саюзам мастакоў БССР, Саюзам архітэктараў БССР і Беларускам аддзяленнем Савецкага фонду культуры правесці адкрыты конкурс на праект помніка.

Дзяржбуду БССР, Міністэрству культуры БССР, Мінскаму гарвыканкому сумесна з Саюзам мастакоў і архітэктараў БССР распрацаваць праектную дакументацыю на ўзвядзенне помніка і ўпарадкаванне тэрыторыі ляснага масіву.

Міністэрству культуры БССР сумесна з Міністэрствам фінансаў БССР унесці прапановы аб фінансаванні затрат, звязаных з правядзеннем конкурсу і будаўніцтвам указанага помніка.

Камісія ўнесла таксама і іншыя прапановы.

Урадавая камісія прадоўжыць сваю работу па пошуку архіўных дакументаў і матэрыялаў, што адносяцца да падзей у Курапатах, а таксама сведак з мэтай устанавлення асоб загінуўшых, канкрэтных матываў пакаранняў смерцю і асоб, якія іх ажыццяўлялі.

Камісія зноў звяртаецца да ўсіх грамадзян, якім што-небудзь вядома аб гэтых і іншых трагічных падзеях, інфармаваць урадавую камісію або Пракуратуру БССР.

Паэзія

Анатоль ГРАЧАНІКАЎ

Перабудова

Як цяжка быць палітыкам!
Перабудова сарвала чорную хустку з воч, Але замкнула вусны На закадзіраваны замок галоснасці.

Як цяжка быць генералам!
Ваенныя дактрыны — мяняюцца, Узбраенні—скарчаюцца. А так хацелася стаць маршалам!

Як цяжка быць вучоным!

Абяцалі ледзь не рай зямны. Завялі ледзь не ў пекла. Супакойваюць: Было 6 яшчэ горш, каб не яны, Такія разумнікі.

Як цяжка быць гаспадарнікам!
Пакуль будавалі, ніжнія вянцы струхлелі. Замяніць іх? Узводзіць новы гмах? А дзе ліміты? Дзе фонды?

Як цяжка быць рабочым!
Тыя, што з энтузіязмам падганялі:

«Давай, давай», Зараз абвінавачваюць У тэхнічнай непісьменнасці.

Як цяжка быць селянінам!
Трэба накарміць усіх: Палітыкаў, Генералаў, Вучоных, Гаспадарнікаў, Рабочых, Худобу ўласную і саўгасную, Адправіць дзяцей у школу, А пасля ўжо сесці самому за стол

З лыжкай, Канструкцыя якой не мянялася На працягу тысячагоддзяў.

ВЫБАРЫ І НАШ ВЫБАР

ЯК СТАЦЬ ПАЛІТЫКАМ

ХРОНІКА АДНАГО ВЫЛУЧЭННЯ

СКАЖУ ШЧЫРА: калі я даведаўся, што калектыву Белдзяржпраекта збіраецца вылучыць кандыдатам у народныя дэпутаты СССР акцёра Акадэмічнага тэатра імя Янкі Купалы Віктара Манаева, першая рэакцыя была — здзіўленне. Хоць што тут неверагоднага? Закон аб выбарах дазваляе працоўнаму калектыву вылучыць па тэрытарыяльнай выбарчай акрузе любога яе жыхара. Тым не менш — сітуацыя неардынарная. І таму вырашыў абавязкова пабываць на сходзе.

Пераступіўшы парог Белдзяржпраекта, адрозна пераконаўся, што спяшацца з якімі б то ні было высновамі не варта. На маё пытанне да работніка адміністрацыі — дзе тут праводзіцца сход па вылучэнні кандыдата ў дэпутаты? — прагучаў даволі нервовы адказ: «Ніякага вылучэння, чусце? Будзе творчая сустрэча з акцёрам. Су-стрэ-ча! Вы зразумелі?» Сустрэча дык сустрэча. Не зразумела толькі, чым вылікана такая неадэкватная рэакцыя? Віктар Манаеў, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі СССР, сапраўды карыстаецца папулярнасцю і прызнаннем. Вядомасць прынеслі яму і выступленні ў друку, у прыватнасці — нядаўні артыкул у «Советской культуре» «Давайце займацца палітыкай». Аўтар яго, між іншым, пісаў: «Пасля... маіх артыкулаў у маладзёжным друку па ўратаванні гістарычнага цэнтра Мінска, праблемах роднай мовы, крытыкі ў адрас ЦК ЛКСМБ на пленуме давалася чуць іранічныя рэплікі: ці не лова я гэта роля

В. Манаева, ці не даніна модзе.

Хачу адказаць з поўнай акрэсленасцю: калі такая мода прыжывецца — мода на ўласнае меркаванне, — скажу: нарэшце!»

ПА НАСТРОІ людзей, якія сабраліся пасля работы ў актавай зале, адчувалася, што яны чакаюць усё ж большага, чым творчая сустрэча. Нарэшце аб'яўляецца — зараз абдудзецца знаёмства з магчымым кандыдатам у дэпутаты. Перад калектывам выступіць Віктар Манаеў. А потым слова будзе прадастаўлена кандыдату ў дэпутаты філосафу і журналісту Анатолю Майсеню. Вось дзень сюрпрыз! Значыць, нас чакае нешта нахшталт сапраўдных перадыбарных дэбатаў?

Майсеня, як і Манаеў, актыўна выступае ў друку. Відаць, многія прачыталі яго артыкул «Чаму я вылучаю сваю кандыдатуру» ў газеце «Комсомольская правда». У артыкуле, дзе, па сутнасці, выкладаецца перадыбарная платформа А. Майсеня, гаворыцца, у прыватнасці: «Мая «звышзадача» — даказаць усім ходам сваёй выбарчай кампаніі, што існуе разумная альтэрнатыва разведзеным па полюсах палітычным крайнасцям. Гэтая альтэрнатыва ляжыць у рэабілітацыі разважнага сэнсу, у палітычным рэалізме, успрыманні палітыкі як мастацтва магчымага».

Строга кажучы, з фармальнага боку Майсеня Манаеў — не сапернік. Калектыву рэспубліканскага эксперыментальнага маладзёжнага цэнтра ЦК ЛКСМБ ужо вылучыў А. Майсеню кандыдатам па Мінскай Фрунзенскай нацыянальна-тэрытарыяльнай акрузе. А Мана-

Надпіс на бяроце

Паэт заўсёды нешчаслівы,
Калі праўдзівы, не ліслівы
І не прывітанні лізаблюд.
Народ—выток яго пакут.

А што ад гэтага народу?
Яшчэ не зведзены свабоды,
Шануе звыклае ярмо,
Якім ужо—жыццё само.

Так вол упарты, цягавіты
Глядзіць гаспадару адкрыта
У вочы. Прагне бізуна:
Сварбіць мазольная спіна.

Таму паэт—шукальнік праўды
У гневе не заўсёды праў ты,
Калі крыўдуеш на народ,
Што не глядзіць табе ў рот.

Ты—вольны птах. Не гаспадар.
А гаспадар—сянца падкіне,
Яшчэ й паглядзіць
на хрыбціне:
Прымай харчы, як божы дар.

І вол—з удзячнасцю прымае,
Ярмо—яшчэ мацней трымае.
Хоць гаспадарскія харчы,
Сам нацягаў ён, сапучы.

Бярозкі

— Рыгор Саламонавіч!
Вам графаман
Пакуну з аўтографам
Тоўсты раман.

Сядзеў. Непакоіўся. Бедаваў,
Што Вас за рабочым сталам
не застаў.

А можа, то лепей:
Такія візіты
Надоўга збіваюць натхненне
з арбіты...

Рыгор Саламонавіч доўга
маўчаў,
Пасля цыгарэтку з кішэні
дастаў.

— Калі у грамадстве—
містычная манія
Усіх павучаць нас, як думаць,
як жыць,—
То верхаводзіць у ім
графаманія,

Якую, пакуль што, нічым
не скрываць.
Ён—аўтар-пакутнік. А колькі
такіх,
Што гамузам ціснуцца ўжо
да святых.

Дзе—пахікім нахабствам,
Дзе—слізкім падманствам,
Зрабіліся сейбітамі
графаманства.

На піках нібы, на ягоным асці
Намізана ўсё ўжо у нашым
жыцці.
Ці ўцямяць, аднак, элітарныя
кланы,

Што гістарычна яны—
графамані?
Пакуль будзе праўда
грамадскай крамолай,—
Ісціне плакаць сіроткаю голай,
І ўсё ж графаманства нам

трэба скрываць.
Толькі б дажыць мне,
Толькі б дажыць...

Паляшанка—86

Між курганоў тым летам
Не выраслі стагі.
Жаночым сілуэтам
Рачулі берагі.

Вось адпачне і ўстане
У вадзяной траве.
І сядзе на кургане
З вянком на галаве.

З вянком лілеяў белых,
З апошнім тым вянком,
Што ў нас, яшчэ ўцалелых,
Застыне ў горле ком.

Нас дакараць не будзе,
І нас не пракляне.
Але:
— Чаму вы,
Людзі,
Пакінулі мяне?

Да пытання аб плюралізме

Шануюць людзі мудрацоў
За іх спрадвечнае жаданне
Убачыць згоду і любоў
Там, дзе расце варагаванне.

Жыў-быў і ў нас калісьці тут
Дзівак палескі. Знакаміты
Тым, што заўжды яго прысуд
Быў справядлівы і адкрыты.

Мірыў сялян,
Мірыў паноў
Ён сілай слова, а не дыбы.
А тых, хто ліў чужую кроў,
Ён гнеўна гнаў з сваёй
сядзібы.

Аднойчы ўсё сяло гуло:
З-за меж схапіліся суседзі.
— А да крыві ў нас
не дайшло?—
Спытаў мудрэц, калі іх
страціў.

— Не, не дайшло,—
Сказаў адзін.—
Ды ён мае парухі межы!
— Ты маеш рацыю, мой
сын!—
Мудрэц раз'юшанага ўсцешыў.

— Не я, а сам ён вінават.
Мяжа вяртае тут ад бога!
— Ты маеш рацыю, мой
брат!—
Мудрэц суцешыў і старога.

— Хто ж вінаваты з іх тады?—
Цікаўны з боку падварнуўся.
— Так. Маеш рацыю і ты,—
Мудрэц нарэшце ўсмінуўся.

Жыві, мудрэці!
Народ, жыві,
Не прагнуць чужой крыві.
Лягчы нам іншага
аспрэчыць,
Цяжэй жыццё ачалавечыць.

«ЛІМ» ПАВЕДАМЛЯЕ

«Сыходзіш, вёска, з яснай явы...»

На чарговым партыйным сходы Саюза пісьменнікаў БССР, які быў праведзены ў сераду сумесна з партыйнай арганізацыяй Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы Акадэміі навук БССР, міжволі згадваліся гэтыя колішнія Купалавы словы, бо і сёння наша вёска таксама, так бы мовіць, сыходзіць... Вось толькі — адкуль і куды? Што пра гэта гаворыць і як гэта паназвае літаратура? Менавіта гэта вызначыла парадак дня сходу, хоць афіцыйна тэма яго гучала так: «Літаратура аб вёсцы і яе месца ў духоўным жыцці сельскага працаўніка».

Уступным словам сходу адкрыў сакратар партыйнага бюро СП БССР Г. Пашкоў. З дакладам выступіла кандыдат філалагічных навук Л. Савін.

А пасля пра надзённыя праблемы жыцця сучаснай вёскі і пра задачы «вясновай» літаратуры гаварылі публіцыст А. Казловіч, намеснік начальніка аддзела сацыяльнага развіцця Аграрпрама БССР В. Каваленка, паэт К. Цвірка і празаік Я. Пархута, старшыня калгаса «40 год Кастрычніка» Іванаўскага раёна Брэсцкай вобласці У. Балюк, намеснік В. Янавенка, намеснік дырэктара Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У. І. Леніна І. Прылішч, паэты М. Ароўка і Н. Загорская.

Акрамя гэтага, сход зацвердзіў склад камісіі партбюро СП БССР.

У рабоце сходу прынялі ўдзел намеснік загадчыка ідэалагічнага аддзела ЦК КПБ З. К. Прыгодзіч, загадчык сектара літаратуры і мастацтва ідэалагічнага аддзела ЦК КПБ А. І. Бутэвіч, сакратар Мінскага абкома партыі У. Д. Ароўчанка, сакратар Мінскага гаркома партыі П. К. Краўчанка, загадчык аграрнага аддзела Мінскага абкома партыі М. М. Бандарчыч, загадчык сектара ідэалагічнага аддзела Мінскага абкома партыі А. М. Рабіцава, сакратар Партызанскага райкома партыі г. Мінска В. Ц. Хаткевіч.

Справаздача са сходу будзе апублікавана.

НАШ КАР.

У МУЗЫЧНЫМ ТАВАРЫСТВЕ БССР

Адбылося чарговае пасяджэнне прэзідыума Музычнага таварыства БССР, якое вёў старшыня яго праўлення М. Дрынеўскі. Былі падведзены вынікі работы МТ за 88-ы і зацверджаны план асноўных мерапрыемстваў на 1989 год. Адбылася зацікаўленая размова, у якой удзельнічалі намеснік міністра культуры БССР У. Рылатка, рэктар Беларускай дзяржаўнай кансерваторыі М. Казінец, народны артыст БССР Ю. Семянкіна, намеснік старшыні абласных аддзяленняў Музычнага таварыства рэспублікі і інш.

Абмеркавана пытанне пра далейшую дзейнасць вытворчага камбіната па вырабе, рамонце і рэстаўрацыі музычных інструментаў. Прынята рашэнне аб выпуску зборніка «Музыка: вопыт, праблемы, рэклама, інфармацыя», першы нумар якога плануецца выдаць на пачатку гэтага года. Таксама разгледжана пытанне аб стажыроўцы ў Маскоўскім дзяржаўным музычна-педагагічным інстытуце імя Гнесіных Струннага квартэта Белдзяржфілармоніі.

ВУЛІЦА ІМЯ

АЛЕСЯ БАЧЫЛЫ

Назаўсёды увайшло ў гісторыю Беларускай літаратуры імя Алеся Бачылы, а мелодыя песні на яго верш «Радзіма мая дарэгал» стала пазнавальнай рэспубліканскага радыё. Цяпер жа імя заслужанага дзеяча культуры БССР А. Бачылы названа адна з вуліц у мінскім мікрараёне Шабаны.

Я. САДОУСКІ.

У ДАПАМОГУ АРМЕНИ

На рахунак 700412 перавёў збор ад паказу спектакля па п'есе Янкі Купалы «Паўлінка» — 400 рублёў — калектыў Іўеўскага народнага тэатра. Самадзейныя артысты на чале з рэжысёрам В. Багушэвічам, якія апошнім часам радуюць глядачоў цікавымі работамі, мяркуюць сыграць яшчэ некалькі дабрачынных спектакляў.

Я. МАКОУСКІ.

У РЭДАКЦЫЮ ГАЗЕТЫ «ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Прашу са старонак «ЛІМА» перадаць шчырую удзячнасць усім, хто павіншаваў мяне з 70-годдзем і ўзнагароджаннем Ганаровай граматай Вярхоўнага Савета БССР.

Уладзімір АЛОУНКАУ.

вашы адносіны да нефармалаў сталі больш памяркоўнымі. Чым гэта растлумачыць? Карыстаючыся вашымі словамі — «падзвіжнай свядомасці» або звычайнай кан'юктурай?

— Дэмакратыя ёсць найвялікшая каштоўнасць, і яна не залежыць ад кан'юктуры. Менавіта таму лічу, што і я, і кожны мае права крытыкаваць асобных людзей і погляды, якіх мы не падзяляем, не зважаючы на аўтарытэты. Гэта — справа прынцыпу.

ПЫТАННІ, і агульны настрой залы ў час знаёмства з будучымі кандыдатамі абяцалі, што і сам сход працоўнага калектыву Белдзяржпраекта будзе надвычай вострым. Сход, які адбыўся 23 студзеня, сапраўды, я думаю, стаў падзеяй грамадскага жыцця.

Не абшлось і без «інцыдэнту». Пачатак сходу — у 14.30 — быў загадзя абвешчаны па ўгадненні з адміністрацыяй і прафсаюзам. Калі ж амаль восемсот супрацоўнікаў інстытута былі ўжо ў зале, іх ашаламілі навіной: паводле загаду старшыні Дзяржбуда БССР Ю. Пуплікава правядзенне сходу ў рабочы час катэгорычна забараняецца! Таму — просьба ўсім разысціся і сабрацца пасля работы. Лёгка здагадацца, дзеля чаго спатрэбіўся перанос. Большасць прысутных — жанчыны. І ў многіх дзеці ў садзіках. Аднак дырэкцыя не разлічыла сілы працоўнага калектыву (заўважу, між іншым, што ні дырэктар інстытута, ні сакратар партбюро так да канца і не з'явіліся на сходзе). Нехта прапанаваў адпрацаваць рабочы час у любы выхадны. Гэтая прапанова была прынята аднадушна, і сход пачаўся, можна сказаць, явчанным парадкам.

Не абшлось і без «інцыдэнту». Пачатак сходу — у 14.30 — быў загадзя абвешчаны па ўгадненні з адміністрацыяй і прафсаюзам. Калі ж амаль восемсот супрацоўнікаў інстытута былі ўжо ў зале, іх ашаламілі навіной: паводле загаду старшыні Дзяржбуда БССР Ю. Пуплікава правядзенне сходу ў рабочы час катэгорычна забараняецца! Таму — просьба ўсім разысціся і сабрацца пасля работы. Лёгка здагадацца, дзеля чаго спатрэбіўся перанос. Большасць прысутных — жанчыны. І ў многіх дзеці ў садзіках. Аднак дырэкцыя не разлічыла сілы працоўнага калектыву (заўважу, між іншым, што ні дырэктар інстытута, ні сакратар партбюро так да канца і не з'явіліся на сходзе). Нехта прапанаваў адпрацаваць рабочы час у любы выхадны. Гэтая прапанова была прынята аднадушна, і сход пачаўся, можна сказаць, явчанным парадкам.

Пытанні да Майсена:

— Ці лічыце вы сябе прафесійным палітыкам?

— Я абараніў кандыдацкую дысертацыю па праблемах амерыканскай паліталогіі. Думаю, што гэта мне ў нечым дапаможа.

— У сваёй праграме вы шмат увагі аддалі пытанню аднаўлення сацыяльнай справядлівасці. Як канкрэтна вы будзеце гэта рабіць, калі станеце дэпутатам?

— Дэпутат павінен адіаваць перш за ўсё перад сваімі выбаршчыкамі. Таму я пачаў з вывучэння канкрэтнай сацыяльна-эканамічнай сітуацыі на тэрыторыі Фрунзенскага і Маскоўскага раёнаў Мінска. Ну, зразумела, інтарэсы выбаршчыкаў гэтых раёнаў не павінны супярэчыць агульным эканамічным інтарэсам.

— Анатолий Іосіфавіч, не так даўно вы выступілі ў газеце «Советская Белоруссия» з крытыкай нефармальна-маладзёжных аб'яднанняў — аб'інавацілі іх у нацыянальным экстрэмізме. Мяркуючы па вашых апошніх выступленнях,

доктар эканамічных навук А. Жураўлёў. Быў выпрацаваны парадак правядзення галасавання, яго працэдура. Не раз прысутныя звярталіся за тлумачэннем асобных палажэнняў Закона аб выбарах да прадстаўніка акруговай выбарчай камісіі. І ўсё роўна некаторыя рашэнні перагаласоўваліся па некалькі разоў.

У спісе для галасавання былі ўнесены: В. Манаеў, пісьменнікі В. Быкаў і А. Адамовіч, намеснік галоўнага інжынера Белдзяржпраекта Р. Вігдорчык (яго кандыдатура была рэкамендавана партбюро літаральна за некалькі дзён да сходу) і супрацоўнік інстытута Г. Уласаў.

Паколькі Быкаў і Адамовіч вылучаны кандыдатамі ў дэпутаты ад грамадскіх арганізацый (саюзаў пісьменнікаў і кінематографістаў), іх кандыдатуры вырашана было здыць.

Нечакана для многіх здымае сваю кандыдатуру Вігдорчык. Здымае сваю кандыдатуру і заклікае аддаць галасы за Манаева Уласаў.

Асобна ставіцца пытанне аб аказанні падтрымкі ўжо раней вылучанаму кандыдату Анатолю Майсена. (Забягаючы наперад, скажу, што падтрымку большасцю галасоў на адкрытым галасаванні Майсена атрымаў.)

Такім чынам, у выбарчы бюлетэнь уносіцца толькі адно прозвішча. Выконваюцца ўсе неабходныя фармальнасці. (А гэта аказалася не так проста, бо аднойчы ўзнік момант, калі ў зале не хапала кворуму і сход зноў апынуўся пад пагрозай зрыву. На гэты раз — па віне саміх яго ўдзельнікаў). І вось падлікова камісія падводзіць вынікі тайнага галасавання: за Манаева — 703 галасы, супраць — 61.

Віталь ТАРАС.

ВЫЛУЧАНЫ КАНДЫДАТАМІ

Адбыўся сход супрацоўнікаў Аб'яднання літаратурных музеяў БССР па вылучэнні кандыдатаў у народныя дэпутаты па Мінскай Цэнтральнай нацыянальна-тэрытарыяльнай выбарчай акрузе № 68 і Мінскай Ленінскай тэрытарыяльнай акрузе № 563.

Па першай з іх большасцю галасоў кандыдатам у народныя дэпутаты быў вылучаны старшы навуковы супрацоўнік інстытута гісторыі АН БССР З. Пазняк. Па другой — прафесар Мінскага інстытута культуры А. Грыцкевіч.

Падзялюся сваімі думкамі ў сувязі з вывучэннем пытання аб усталяванні даты штогодняга Дня памяці. У Беларусі захаваліся розныя даўнія традыцыі памінення нябожчыкаў. Памінікі праводзіліся, як вядома, не толькі адразу пасля пахавання нябожчыка, але і на «траціны» (трэці дзень пасля пахавання), «дзевяціны», «паўсарачыны», паўсюдна на «шасціны» ці «саракавіны» («сарачыны», «саракапуст», «саракі» — пасля шасці тыдняў ці сарака дзён), на «паўгодкі», на «гадавіны». У сувязі з гэтым існуюць спецыяльныя абрады.

У дадзеным выпадку нас найбольш цікавяць тыя традыцыі памінення, якія праводзяцца кожны год. А гэта — «Дзяды» («Бабы»), «Радаўніца», «Задушкі».

Згодна царкоўнаму каталіцкаму календару, Задушны дзень ці дзень Усіх святых праводзіцца 1 лістапада, другі — вясною. Праваслаўны календар вылучае Мясанісную суботу перад Вялікаднем, Радаўніцу — аўторак паслявельікоднага тыдня, Траешкую суботу і інш. Дні іх залежаць ад Вялікадня, які праводзіцца вясной у розныя непастаянныя тэрміны. Але існуюць і даўнія традыцыі «Дзядоў», якія не ўсе супадаюць з царкоўнымі памінікамі.

Калі размова ідзе пра вызначэнне нейкага агульнага дня памяці, то я прапанаваў бы засяродзіць увагу на двух такіх днях. Адзін з іх, на маю думку, павінен быць вясною, калі абнаўляецца прырода і неабходна дагледзець могілкі пасля зімы. Народны календар такога пастаяннага дня не дае. Па сутнасці, вясною такім днём памяці ахвяр Вялікай Айчыннай вайны ўжо стала 9 Мая.

Другі такі дзень нацыянальнай памяці, на маю думку, павінен быць у адзін з традыцыйных восеньскіх дзён, калі неабходна таксама прыбраць на зіму могілкі. Як паказвае нам народны календар, гэта лістапад, адна з дзядоўскіх субот (дарэчы, вольны ад работы дзень): Асяніны (Змітраўка) ці Асеннія (Міхайлаўскія) дзяды. Яны найбольш папулярныя ў народзе. Таму прапаную асенні нацыянальны дзень памяці праводзіць 1 лістапада.

Наданне афіцыйнага статусу асеннім «Дзядам», як даўняму звычайнаму беларускаму, з'явіцца важным актам павялічэння нацыянальных пачуццяў тутэйшага насельніцтва і яго гісторыі, развіцця самасвядомасці народа.

А. ЛЮЖКА,
супрацоўнік Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР.

Хачу расказаць пра адну вострую сацыяльную праблему, пра тое, як яна «вырашаецца» зараз на нашым заводзе. Складваецца такое ўражанне, што нашы гарадскія ўлады не могуць функцыянаваць без таго, каб пра іх «дзейнасць» не гаварылі ў рэспубліцы, не пісалі ў цэнтральнай прэсе. Яшчэ не аціх рэзананс, выкліканы падзеямі 30 кастрычніка, як на чарзе новаўвядзенне, аб якім гаворыць увесь горад. На прадпрыемствах пачалося размеркаванне тавараў бытавога прызначэння на 1989 год.

Аказваецца, што ў дэфіцыце адзначаных тавараў вінаватыя не іх вытворцы, не гандаль, не адказныя таварышы, а, напрыклад, Сідараў, якому вылучылі тэлевізар ці пральную машыну. Спылюцца ўзаемныя абразы. Аказваецца, Сідараў-ветэрану час памяраць, а не думаць пра каларовы тэлевізар, а маладажонам Івановай і Пятрову трэба было спачатку яшчэ раз добра падумаць, дзе яны будуць мыць пялёнкі, перш чым ствараць сям'ю.

Бушуюць страсці, ствараюцца грамадскія камісіі па праверцы наяўнасці гэтых тавараў

у кватэрах прэтэндэнтаў... Людзей можна зразумець: яны без цяжкасцей падлікалі, што пры такім размеркаванні большасці рабочым давядзецца чакаць жаданую рэч 30—50 гадоў, калі браць пад увагу той факт, што на нашым матарным заводзе працуе 7 тысяч чалавек.

З якой мэтай былі кінуты яблыкi разладу амаль у кожны калектыў, вялікі і малы? Пытанне застаецца адкрытым.

Зрэшты, ёсць і іншае меркаванне, якое выказаў намеснік старшыні Заводскага камітэта прафсаюза М. Гапееў у нашай шматтыражы «Моторостроитель». Ён лічыць такое новаўвядзенне... «навагоднім падарункам для матарабудаўнікоў».

І. САУКО.

г. Мінск.

З пошты «ЛіМа»

● СТРАСЦІ ВАКОЛ ТЭЛЕВІЗАРА

● СУМНІЦЕЛЬНЫЯ ПРЫЁМЫ

● «ЧАКАЙЦЕ, ВАМ ПІШУЦЬ...»

Я быў дэлегатам XIII спартава-выбарчай канферэнцыі АН БССР і лічу патрэбным зрабіць удакладненне накіонт змечанай у «ЛіМе» за 13 студзеня г. г. рэплікі «Што напалохла гісторыка».

Загадчык аддзела Інстытута гісторыі П. Ц. Петрыкаў пасля слоў абурэння тым, што «ўсе назвы вуліц у Мінску заменены на толькі беларускія», быў прагнаны з трыбуны канферэнцыі апладысмантамі дэлегатаў. У газеце «За передовую науку» яго выступленне надрукавана цалкам, у тым ліку і тое, чаго ён ужо не гаварыў.

А. ЛУКАШЭВІЧ,
кандыдат тэхнічных навук.
г. Мінск.

Колькі ўжо гаворана пра неабходнасць культуры дыскусій, колькі дзеля гэтага паперы пераведзены, а ўражанне такое, нібыта ўсё дарэмна. Многім, напэўна, здаецца, што не пра яго ўсё гэта, што яму ўсё дазволена...

Вось, напрыклад, чытаю артыкул Т. Бумажковай «Бар'ер палітычнай слепаты» («Політычскі сабеседнік», № 1 за 1989 г.). І літаральна з першых абзацаў даведваюся, што, аказваецца, А. Адамовіч, В. Быкаў і тыя, хто з імі заадно, усяго толькі «воду мутяць» і ва ўсіх справах дбаюць толькі пра ўласныя карыслівыя мэты.

У артыкуле Т. Бумажковай шмат увагі аддадзена восеньскім падзеям у Доме кіно і Доме палітасветы. Аўтар імкнецца абвергнуць усё, што пісаў з гэтай нагоды В. Быкаў. Што ж, кожны мае права выказаць свой пункт гледжання на падзеі. Але ёсць рэчы, якія патрабуюць адназначнага асэнсавання. Так, перад чытачамі паўстае дылема: каму верыць? В. Быкаву або аўтару «Політычскага сабеседніка»? Шчыра кажучы, я не ведаю Т. Бумажкову, затое па шматлікіх кнігах, фільмах, публіцыстычных выступленнях ведаю В. Быкава. Таму дзеля таго, каб паверыць незнаёмаму аўтару, мне трэба адчуць, што справу маю з чалавекам кампетэнтным, высокакультурным і высокаадукаваным. На жаль...

Напрыклад, Т. Бумажкова кпіць з таго, што фільм «Ідзі і глядзі», як яна піша, «сорвал прыз». Так, пра густы не спрачаюцца. Адна бачыць у фільме

толькі «злобную карикатуру на советского партизана», іншыя — усведамляюць увесь жах і згубнасць вайны, задумваюцца над тым, што трэба зрабіць, каб гэты кашмар не паўтарыўся. І, дарэчы, у пазітыўных пераменах у напрамку раззбраення ёсць, напэўна, немалая заслуга і фільма «Ідзі і глядзі».

Нельга без усмешкі чытаць тую частку артыкула, дзе Т. Бумажкова з пазіцыі булгакаўскага Шарыкава пачынае разважаць пра эканоміку. Яна ўсур'ёз занепакоена тым, што зноў «кто-то прорвется в помещики, кто-то в кулаки, а кто-то останется влечить жалкую участь бедняка». Пазіцыя да болю знаёмая. Гэта ж працей простага — сабраць усе кашалькі і іх змесціва падзя-

г. д.». Як усё-такі супярэчыць артыкул Т. Бумажковай, дзе чырвоная нітка праходзіць думка аб тым, што трэба канчаць з «мітынгавым дэмакратызмам» (маўляў, не дзеля яго рэвалюцыя рабілі), — думцы Ільіча аб тым, што ініцыятыву трэба падтрымліваць і нават замацоўваць яе рэальнай уладай!

А. ШАПАШНИКАУ,
інжынер.

г. Мінск.

Мы, журналісты, у сваёй паўсядзённай рабоце кантактуем з многімі людзьмі — аўтарамі, героямі артыкулаў, калегамі і г. д. Натуральна, што звяртаемся і да паслуг паштовай сувязі, у тым ліку і міжнароднай.

сам, на маю думку, — спроба перашкодзіць наладжванню міжнародных кантактаў, замаха на нашы грамадзянскія правы і свабоды, свядомае імкненне падпарадкаваць сабе многія нашы дзеянні і ўчынкі. Гэтыя словы — невыпадковыя. Нядаўна на праблему міжнароднай паштовай сувязі звярнула ўвагу «Советская культура» і прывяла красамоўныя прыклады, калі з-за дрэннай, абыякавай работы пошты рушыліся лёсы людзей.

Д. ПАДБЯРЭЗСКИ,
супрацоўнік рэдакцыі часопіса «Мастацтва Беларусі».

Я ўжо стары чалавек, мне амаль 80 гадоў. Пражыў складанае і нялёгкае жыццё, шмат чаго давялося пабачыць і перажыць. Юнаком уключыўся ў падпольную работу на тэрыторыі Заходняй Беларусі і неаднойчы рызыкаваў жыццём. У 1930 г., хаваючыся ад праследванняў польскіх улад (брата Лявона асудзілі на 12 гадоў, турма чакала і мяне), перайшоў у СССР. Жыў у Омску, Томску, Новасібірску, Ташкенце. Праз некалькі гадоў атрымаў грамадзянства, стаў вучыцца на рабфаку, уступіў (спачувачым) у ВКП(б). Да арышту ў 1937 г. працаваў у Ташкенце ў Наркамхарчпраме УзССР. Ну, а далей падзяліў лёс мільянаў неабгрунтавана рэпрэсіраваных савецкіх людзей. «Контррэвалюцыянер», «польскі шпіён», «вораг народа» — вось кім я стаў пасля рашэння Асобай нарады пры НКВС Саюза ССР. Славутая тройка асудзіла мяне на 10 год лагераў, якія пабудаваў для свайго народа «бацька ўсіх народаў». Давялося праісці праз усе пакуты сібірскіх і паўночных мясцін сталінскага ГУЛАГа.

Для нас, хто застаўся жывым, цень сталіншчыны кроць у праз усё жыццё. Толькі пасля рэабілітацыі (1958 год) я змог вярнуцца на радзіму. Сталіншчына забрала ў мяне шмат: лепшыя гады, адукацыю, родную мову, нямала простых чалавечых радасцей. З чым, напрыклад, можна параўнаць перажыванні ў час святкаванняў Дня Перамогі, калі не выходзіш з дому, саромеючыся адсутнасці ўзнагарод (не расступачыш жа кожнаму, чаму ты сівы і без узнагарод, не раскажаш, што надаваў дзесяць заяў на фронт, але дарэмна...).

А як усё гэта было тлумачыць сваім дзецям, а потым і ўнукам?

Прыходзілі і адыходзілі гады, з імі радасці і расчараванні, але заўсёды заставалася надзея на справядлівы суд нашай гісторыі. Я ўдзячны лёсу, што дажыў да часоў вялікай перабудовы, калі нормай нашага жыцця становіцца сумленнасць, праўда і рэалізм, калі мы, нарэшце, сталі аб'ектыўна глядзець на нашу гісторыю. Краіна пачынае скідаць з сябе цяжкі ганебны цяжар сталінскага рэжыму, але гэта вельмі няпроста.

Сталіншчына — гэта раны нашага народа, і дзяржава павіна знайсці гаючыя лекі для іх.

З вялікай радасцю вітаю стварэнне грамадска-асветніцкай арганізацыі «Мартыралог Беларусі», якая ўзяла на сябе пачэсную і святую справу па ўшанаванні памяці ахвяр сталіншчыны на шматпакутнай Беларусі. Вельмі ўдзячны за тое, што мяне абралі ганаровым членам Рады яе, і лічу гэта самым светлым днём у сваім жыцці. Як магу, буду змагацца са змрочнымі сіламі сталіншчыны і дзецям сваім і ўнукам нагадаю аб гэтым.

І. ШАДЫРА,
персанальны пенсіянер.
г. Маладзечна.

12—19 студзеня прайшоў УСЕСАЮЗНЫ ПЕРАПІС НАСЕЛЬНІЦТВА. ПРАКТЫКА ЯГО ПРАВЯДЗЕННЯ ПАКАЗАЛА, ШТО НЕ УСЕ БЫЛО ГЛАДКА: ПАМІЖ ПАДЛІКОУЦАМІ І ПРАДСТАўНІКАМІ НАСЕЛЬНІЦТВА РЭСПУБЛІКІ ЧАСАМ УЗНІКАЛІ НЕПАРАЗУМЕННІ, ЧАСЦЕЙ ЗА УБЕ — ВАКОЛ АДКАЗАУ НА ПЫТАННЕ АБ РОДНАЙ МОВЕ.

Ужо на другі-трэці дзень пасля пачатку перапісу ў рэдакцыю прыйшлі лісты, у якіх чытачы расказвалі пра абуральныя факты, калі падлікоўцы падказвалі, што адказаць, а то проста і самі адказвалі, якая ў іх, чытачоў, родная мова, пры гэтым сцвярджаючы, што яны дзейнічаюць па інструкцыі.

Падборка лістоў пад назвай «Падказка ці прымуся?» была змешчана ў «ЛіМа» 20 студзеня г. г. Яна выклікала новы ўсплеск чытацкіх пісьмаў. Чытачы прыводзілі ўсе новыя факты, калі падлікоўцы перавышлі свае паўнамоцтвы. Пра гэта пішуць у рэдакцыю пенсіянерка з г. Пастава А. Л. ФУРС, настаўніца СШ № 121 г. Мінска А. У. БУРБОУСКАЯ, гамельчанін Ц. Я. ВОСТРЫКАУ, мінчанка Э. М. ПАСЫНКАВА, этнограф В. С. ЦІТОУ з Мінска, паэт Васіль ЗУЕНАК, малады навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі АН БССР Г. М. САГАНОВІЧ, інжынер А. С. ВАСІЛЕўСкі (Мінск), галоўны інжынер Заходняй пошукава-здымачнай партыі А. Р. БЛІНКОўСкі з Баранавіч, жыхар в. Гаец Бярэзінскага раёна І. А. САВЧУК, У. С. ПАДАЛЯКА, С. Б. АУГУСЦІВІЧ І НЯДБАЛЬСкі (Мінск). Письменнік Яўген ЛЕЦКА, прыслаў нам не проста ліст, а цэлы артыкул, які друкуецца разам з гэтым аглядам.

Факты, выкладзеныя ў чытацкіх лістах вельмі падобныя, а то і проста супадваюць. Таму працягнем толькі некаторыя з іх. У прыватнасці, А. БурБОУская піша: «Цяжкі смутак лёг на душу пасля сустрэчы з падлікоўцам, бо яму аніяк не верылася, што мая родная мова — беларуская. Чаму з такой настойлівасцю паўтаралася пытанне: «На якой мове вы разгаварываеце?». В. Цітоў павадаў: «Графу «Родная мова» кабетка паспешліва запойніла сама, як вядомаму аксіёму... Незнарок зазірнуўшы ў апытальны ліст, я не паверыў вам: там, насупраць пытання аб роднай мове, стала «руская», хоць толькі што я павадаў, што на-

радзіўся ў беларускай вёсцы. Замест таго, каб адразу выправіць памылку, перапісчыца выказала сумненне: «А чаму ж вы разгаварываеце са мной на руском языке?!». Яшчэ адна вытрымка: «Вось як праходзіў перапіс у нашай кватэры, — піша Ц. Вострыкаў. — На пытанне — «родная мова?» я адказаў: а хіба можа быць якая іншая мова роднай, апроч мовы бацькоў? І назваў: беларуская. Тады хлопцы-падлікоўцы спыталі, ці гавару я па-беларуску? Я адказаў, што гэта справа мая і ніякага дачынення да пытання пра родную мову мець не павінна. У адказ пачуў: «А ў нас — інструкцыя, родной язык — это тот, на котором говорит в семье». А вось якія аргументы прыводзіла жанчына-падліковец А. Блінокўская. «У нас з ёй, — павадаў яе чытач, — выйшла невялікая дыскусія наконт родной мовы сына-школьніка. «Родная мова — руская», — сцвярджалі на запыт перапісчыцы, запавядаючы анкету. Я запрэчыў, маўляў, беларуская. Яна ж сказала здзіўлена: «Но ваш сын учится в русской школе...» Мы разышліся, незадаволеныя адзін адным».

Разгаварваючы над казусамі, якія надараліся ў час перапісу, чытачы згадвалі інтэрв'ю карэспандэнта «ЛіМа» з загадчыкам аддзела перапісу і ўліку насельніцтва Дзяржкамстата БССР В. В. Сівянкавай, у прыватнасці, яе адказ на пытанне адносна таго, як будзе вызначана родная мова. «Што датычыцца мовы, — адказала яна, — роднай лічыцца тая, на якой прынята гаварыць у сям'і...» Ці не адсюль бяруць пачатак усе тыя непаразумы, пра якія пішуць чытачы ў рэдакцыю?

Мы рашылі яшчэ раз сустрэцца з В. В. Сівянкавай і высветліць: 1. Як сфармулявана пытанне ў інструкцыі па перапісе; 2. Ці сапраўды арыентавалі падлікоўцаў на тое, каб яны так настойліва «дапамагалі» апытваемым вызначыць сваю родную мову? Вольга Варфаламеўна з парога адмяла ўсе чытацкія прэтэнзіі і заўвагі: маўляў, нічога падобнага не магло быць і не было, што ніхто падобным чынам не настрайваў падлікоўцаў, што ўсе працавалі ў адпаведнасці з інструкцыяй.

Пазнаёмліся і мы з «Інструкцыяй аб парадку правядзення Усеаюзнага пера-

пісу насельніцтва 1989 года...», выдадзенай «Саюзулітвыдатам», найперш з той жа часткай, якая тычыцца гэтага самага пытання аб роднай мове. «К девятому вопросу. В ответе на вопрос о родном языке записывается название языка, который сам опрашиваемый считает своим родным языком». На нашу думку, менавіта гэтым вызначэннем і павінны былі кіравацца падлікоўцы, а не зводзіць усю складанасць сітуацыі да аднаго: як размаўляюць у сям'і — такія і родная мова. «Няўжо Дзяржкамстат БССР лічыць, што пры вызначэнні роднай мовы насельніцтва на тэрыторыі рэспублікі больш навукова будзе ўлічваць не ўласныя меркаванні, пацуючы кожнага чалавека індывідуальна, а мову, якой ён на сённяшні дзень мусяць карыстацца?» — пытаецца ў сваім лісце да нас Г. Сагановіч.

Хочацца зрабіць невялікае адступленне і сёе-тое удакладніць. Вольга Варфаламеўна чамусьці вельмі насяроджана і балюча ўспрыняла тое, што напісалі ў рэдакцыю чытачы. Яна тут жа кінула шукаць тэлефоны чытачоў, іх адрасы, папракаючы аўтараў лістоў у тэндэнцыйнасці, у тым, што яны пішуць няпраўду, узводзяць ланкі на падлікоўцаў. Гаварыла яна, што праводзіць свой чацвёрты перапіс і што ніколі такіх эксцэсаў не было; наогул, займалася, што пытанне аб роднай мове мусіруецца многімі, найперш так званымі нефармаламі, знарочыста, што праблем тут няма, што трэба пісаць тое, што ёсць, што сама яна хоць і беларуска, але назвала сваёй роднай мовай рускую, бо гаворыць на ёй, як дарэчы, падірсліла яна, і ўсе супрацоўнікі дванаццацігадовага будынка, дзе размешчаны Дзяржкамстат БССР...

Тут дарэчы будзе прывесці вытрымку з пісьма В. Зуенка: «Відаць, прамочна было б паглядзець на ўсё з іншага боку: беларус, родная мова — беларуская, а вось гаварыць на ёй не магу... Тады б адрылася ўся трагічнасць сітуацыі, якую тэрмінова і рашуча трэба выправіць». Дарэчы, гэтак жа лічыць і некаторыя людзі, якія былі заняты ў кампаніі па перапісе насельніцтва. Вось, напрыклад, словы інструктара прафікома «Мінскагандляўтатранса» Г. Бойкі, які сёння працуе ў падлікоўчай камісіі Фрунзенскага раёна г. Мінска: «Ненармаль-

ная, лічу, з'ява, калі, напрыклад, у сям'і беларускай роднай мовай запісаецца руская».

Думаецца, нікому не трэба тлумачыць, што Усеаюзнае перапіс насельніцтва — аніяк важная адказная, што вынікі яе павінны быць як мага больш аб'ектыўныя і дакладныя, што яны маюць велізарнае дзяржаўнае значэнне. І ў гэтай справе не павінна быць дробязей, недакладнасцей, розначытанняў, «прыкрых выключанняў», якімі лічыць В. Сівянкава здарэнні з аўтарами лістоў у рэдакцыю.

Моўная сітуацыя ў рэспубліцы, вядома ж, складаная. Гэта разумеюць і пра гэта пішуць і нашы чытачы. Тым больш трэба было б паставіцца да ўсёй яе аспектаў з асаблівай дакладнасцю і адказнасцю. Не віна ж многіх беларусаў, што сёння яны не толькі на рабоце, але і дома размаўляюць па-руску (зрэшты, не зусім па-руску, як піша Я. Лецка, словамі карыстаюцца рускімі, а сінтаксісам беларускім), аднак жа роднай мовай для іх застаецца ўсё ж беларуская. Пра што сведчыць у цэлым і ход перапісу. Гэта адлюстравана ў многіх лістах, якія падлікоўцы запавядаў, прынамсі, у Фрунзенскім раёне сталіцы рэспублікі. У нас ёсць факты і іншых «дзялялоў» падлікоўцаў з жыхарамі Мінска. Напрыклад, муж і жонка, русія па нацыянальнасці, запісаюць роднай мовай свайго трохмесячнага дзіцяці беларускую, тлумачыць, што дзіця пойдзе з цягам часу ў беларускамоўны яслі-сад, а потым і ў школу з беларускай мовай навучання. Значыць, як напісаў у сваім лісце наш чытач Г. Сагановіч, «куды больш вызначальны крытэры выразнення такіх выключанняў — свядомасць. Менавіта з яе трэба зыходзіць і ў прыкладзе з роднай мовай. Чалавек сам ведае, што яму роднае».

Дык ці павінна сцвярдзенне — «родная мова тая, на якой гавораць у сям'і», — быць той самай «аксіёмай», пра якую пішуць у сваіх лістах чытачы і якой так старанна карысталіся ў час перапісу некаторыя падлікоўцы? Думаем, што час «падказаў», народжаных у дадзеным выпадку чыйсьці недаравальнай неахайнасцю, безадказнасцю ці палітычнай блізарнасцю, павінен адбыць у нябыт. На двары ж — перабудова.

АДДЗЕЛ ПІСЬМАУ «ЛІМА».

У мінулым нумары «ЛіМа» пад рубрыкай «Падказка ці прымуся?» была змешчана падборка допісаў, у якіх чытачы падзяліліся сваімі ўражаннямі, а калі больш дакладна, то сваёй трывогай і заклапочанасцю тым, як праходзіла нядаўняя кампанія па перапісе насельніцтва ў Мінску. Не скажу, што гэтыя сведчання з'явіліся для мяне нейкім адкрыццём, хоць дэталі зацікавілі. Бо што тут і да чаго, і ў якім кірунку будзе яно развіццё, асабіста мне стала зразумела пасля прачытання інтэрв'ю з загадчыцай аддзела перапісу і ўліку насельніцтва Дзяржкамстата БССР В. В. Сівянкавай, змешчанага напярэдадні перапісу ў штотыднёвіку.

Найперш насяроджыў той пункт, дзе гаварылася, што «роднай мовай лічыцца тая, на якой прынята гаварыць у сям'і». Адрозніваў пытанне: чаму менавіта толькі ў сям'і, а не ў асяроддзі, скажам, сяброў і знаёмых, з якімі часам адчуваеш большую духоўную еднасць і шчырасць, чым з сямейнікамі, а, значыць, і ў моўным плане як асоба раскрываешся больш натуральна і арганічна? А праца? Хіба яна ў нармальным грамадстве з'яўляецца чымсьці чужародным, дзе чалавек павінен утойваць сваю сапраўдную існасць аж да вырачэння на службе ад роднай мовы?

Адно пытанне набягала на другое, і я, памеркаваўшы, прыйшоў да высновы, што роднай мовай варта лічыць не тую, якой індывід па самых розных прычынах карыстаецца ў тых ці іншых месцах, як сродкам функцыянальных зносін, а тую, якую ён сам без усякіх падказак і прымуся прызнае для сябе роднай. Родная, гэта значыць мовай свайго роду, свайго Радзімы. Ну а калі чалавек выракаецца свайго роду, свайго радзімы, свайго гістарычнага памяці, як гэта здарылася з айтаматаўскім манкуртам? Што ж, калі наго прываблівае такая перспектыва і такі нацыянальны статус, то забараніць пераходу ў новы стан ніхто не мае права. Хоць перад гэтым прасвецці з чалавекам гутарку, растлумачыць, як гэта сталася, што ён стаў перад фактам адрачэння ад роднай мовы, мабыць, кіруючыся высокагуманнымі прынцыпамі, і варта. Але, як засведчылі лімаўскія чытачы, падказка ў канкрэтных умовах нашай рэспублікі пры перапісе ішла зусім не ў тым кірунку...

На маю думку, людзям, якія мяняюць сваю мову, а, выхадзіць, і прыналежнасць да роднага народа, варта ў графе пра нацыянальнасць упісаць прыкладна такую фармулёўку:

А ДУША Ў НАРОДА А ДНА

Яўген ЛЕЦКА

«русский, из бывших белорусов, киргизов» і г. д., бо найчасцей атрымліваецца, што далучэнне да новай нацыянальнасці, новай культуры, гісторыі і мовы адбываецца чыста функцыянальна, без глыбокага ўсведамлення, чым з'яўляецца тая ці іншая нацыянальнасць ва ўсім аб'ёме гэтага надзвычайнага паняцця. Але тут мы ўжо сгнулі ў сферу, так бы мовіць, тэарэтычнага прагназавання.

Што датычыць нашай непасрэднай практыкі, то прыходзіцца пашкадаваць, што чытачы не змаглі загадаць разабрацца і памеркаваць, як ім самім, без усякіх падказак і прымуся, быць з гэтай самай «роднай мовай». Бо, дапраўды, пытанне гэтае і менавіта ў такой пастаноўцы, як яго сфармулявалі загадаўчы перапісу, звалілася на галовы нашых, у сваёй масе назбаўленых дакладнай нацыянальнай свядомасці, людзей як летам снег на галаву. Ведаю гэта па жыхарах свайго дома, які і дасюль у паняверцы і распачы паіскаюць плячымі, калі ў іх спытаеш, як яны выбіралі ў час перапісу сабе родную мову...

Але найперш пра тое, як было ў нашай сям'і. Апытальніца завітала ў кватэру прыблізна ў тры гадзіны, калі мы, дарослыя, працавалі на службе. Калі дайшло да пункта пра родную мову, паміж дзяўчынай і майёй дачкой адбылася такая гаворка:

- Родным языком записываю русский.
- А почему русский?
- Так ты же на русском разговариваешь!
- Ну и что! Я на французском могу! (Мушу тут зрабіць тлумачэнне: дачка вучыцца ў васьмым класе спецыялізаванай школы з французскім ухілам).
- Французский здесь ни причём. Я говорю серьёзно: родным языком считается тот, на каком разговаривают в семье. Так какой записывать?
- Записывайте грузинский.
- Девочка, перестань шутить. Мне некогда. Это серьёзно...
- А калі сур'ёзна, дык і запісвайце беларускую мову, мы ж не грузіны, а беларусы, і жывём у Беларусі!

- И родители с этим согласятся?
- Не бойтесь, согласятся!

Такая вось размова, якую перадаю ў дачынным узнёўленні, адбылася ў той дзень у нашай кватэры. Пры ўсёй яе індывідуальнасці яна ў асноўным, у прынтэпе падобна на іншыя, пра што пісалі ў напярэдням нумары чытачы «ЛіМа». Падабенства гэтае пацвярджаецца і расказаў жыхароў нашага дома, якім амаль усім пазнавалі роднай мовай рускую на той падставе, што яны, як і мая дачка, на зададзеным па-руску пытанні таксама адказвалі па-руску. Дарэчы, і ў тым дыялогу паміж дачкой і апытальніцай магло таксама атрымацца так, што ад гэтага часу і майёй мовай лічылася б руская. Калі думаю пра гэта, што я ўжо б лічыўся не тым, кім з'яўляюся па сваёй сутнасці, то, паверце, робіцца сцішанавата. І сам не ведаю, як такое атрымаецца, як называць — трагедыяй, камедыяй, парадоксамі нашага часу, ці звычайнай рэальнасцю, якую трэба прымаць такою, якую яна ёсць?..

Супастаўляючы факты, прыходзіць да высновы, што пункт пра родную мову як бы загадаў праграмаваўся сцэнарыстамі. Яны, зразумела, улічвалі нізкі ўзровень свядомасці беларусаў, тое, што наша мова фактычна выціснута з усіх сфер грамадскага карыстання, а гэта, вядома, не можа не ўплываць на тое, на якой мове размаўляюць людзі ў сям'ях. Але, сапраўды, на якой мове гаворыць большасць гарадскіх жыхароў? Дазвольце ўсумніцца, калі вы скажаце, што на рускай. Хутчэй за ўсё не на рускай і не на беларускай, а на так званай трасянцы, у якой перамешана лексіка з абедзвюх моў. Мо рускіх слоў там і больш, але ж мы бачым толькі гэтыя відавочныя прыкметы, а тое, што сведчыць пра глыбінны асновы мовы, ігнаруем. Да іх я бы аднёс саму мелодыку мовы, яе лад і строй, структуру спалу-

чэння слоў у сказе, нарэшце — акцэнт. А гэта ўсё не менш, а куды больш істотнае ў вызначэнні нацыянальнай адметнасці і прыналежнасці мовы, чым адна толькі, ды яшчэ такая перамешаная лексіка. У пацвярдзенне сказанага згадаю адзін дваццацігадовай даўнасці факт. У той час яшчэ дазвалялася абараняць кандыдацкія і доктарскія дысертацыі на нацыянальных мовах. Дык вось, на адной такой абароне ў якасці афіцыйнага апанента быў вядомы вучоны-мовазнаўца, нашчадак Льва Талстога Мікіта Талстой. У сваім слове, перш чым перайсці да ацэнкі дысертацыі, М. Талстой вельмі зычліва адгукнуўся на тое, што пасаджэнне вялося на добрай літаратурнай беларускай мове і што ўвогуле ўсе супрацоўнікі размаўлялі па-беларуску.

— А то я уже третий день в вашем городе, езжу в городском транспорте, прислушиваясь, стараюсь понять, на каком же языке здесь разговаривают: слова вроде „бы русские, а речь то не русская»...

Тое, што людзі гавораць на невядомай якой, або стэртылізавана-штучнай, пазбаўленай сувязі са сваімі жыватворнымі каранямі рускай мове, і з'яўляецца прычынай таго, што нашы сучасныя гарады бясплённыя не толькі для беларускай, але і для рускай, і ўвогуле для агульначалавечай культуры, а якая-небудзь маленечкая вёсачка Нізюк на Уздзеншчыне дала, бадай, беларускай літаратуры за гады Савецкай улады больш талентаў, чым густанаселены Мінск. Мы тут, мабыць, адыходзім ад непасрэднай тэмы нашай гаворкі, хоць і пацвярджаем тэзіс аб няпростасці, нават забытанасці моўнага пытання ва ўмовах Беларусі. Яно настолькі забытанае, што часта людзі і самі не ведаюць, на якой яны мове гавораць і якая мова ім родная. Тут бы, каб мы кіраваліся клопатам пра

сваю мову, думалі пра чалавека, апытальніка і варта было б пагутарыць з людзьмі, расказаць, што і да чаго. Яны ж ішлі, што называецца, напрамом: звярталіся да людзей па-руску, чулі ад іх таксама адказы на рускай мове і на падставе гэтага запісвалі роднай мовай рускую...

Дазволю сабе ўзвіць такі фант: нашы апытальнікі прыходзіць у сям'ю Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна. Дапусцім, яго самога не было дома, а толькі жонка. Вы ўпаўнены, што апытальнікі запісалі б гэтую рускай літаратуры роднай мовай рускую, бо, як вядома, ён і перапісу з Ганчаровай вёў пераважна па-французску, і ў сям'і размаўляў таксама. Ды ці адзін Пушкін — праз Франкманію прайшло аднаўнае рускае грамадства на працягу стагоддзяў. Але я не думаю, што той жа Пушкін пагадзіўся б, каб яму запісалі роднай мовай французскую. Бо, выдатна, напэўна не горш, чым многія нашы гарадскія рускай, валоўчыкі французскай мовай, Пушкін, усё ж ведаў, што ў яго ёсць народ са сваёй гісторыяй, мовай і культурай. Менавіта гэта для нашых апытальнікаў і іх рэжысёраў аказалася не вартым увагі...

Паняцце роднай мовы куды шырэй і глыбей яе функцыянальнага прызначэння і выкарыстання. Возьмем недалёкі ад нас перыяд Заходняй Беларусі. Не скажэ, як сёння руская, так там да верасня 1939 года польская мова займала ключавыя пазіцыі. Апалячванне, нягледзячы на актыўнае супраціўленне тутэйшага люду, няўхільна пашыралася і, па сутнасці, праз дваццаць гадоў ахапіла ўсё гарадское насельніцтва.

Але вось парадокс і загадка: як толькі заходнебеларускія землі былі вызвалены Чырвонай Арміяй, тая польская мова (гаворка не пра тое, наколькі яна была чыстай, арганічнай і натуральнай) узяла раптам і некуды знікла. А сярод жа так званых красавякаў былі і такія, што з пагардай глядзелі на сваё роднае, кпілі і здэкаваліся з беларускай мовы. Дык вось, і гэтыя ненавіснікі загаварылі па-беларуску так, нібыта ніколі і не былі пярэвартнямі. Потым, праўда, калі яны яшчэ раз пабачылі бесперспектыўнасць беларускай мовы, то зноў ад яе аддураліся, але цяпер ужо на карысць рускай мовы. Але гаворка не пра гэта, а пра тое, што сваё, роднае, нават у людзей, якія ад яго адмаўляюцца, жыве дзесьці глыбока ў падсвядомасці і пры (Працяг на стар. 15).

ГНАТА Вяршылу хавала ўся вёска. Не пайшоў на могількі толькі адзін Рыгор Аксютовіч. Ён стаў каля акна, захінуў з бакоў белымі падсеньнімі фіранкамі, калі пахавальная працэсія параўнялася з хатаю. Галасіла Вяршылава жонка, Марыя. На машыне з адкрытымі бартамі сіратліва, як цагляна, стаяла чырвоная труна, з якой глядзеў у неба фіялетавы нябожчыкаў твар. Паперадзе машыны неслі партрэт, абвязаны чорнай стужкаю, на пунсоўных атласных падушчачках — ордэны і медалі.

Усе мінулыя дні стаяла кепскае надвор'е, хмурылася неба, дзьмуў сухі вецер, ад якога трывожна шумеў каля хаты клён і пранізліва світалі праводы. Нарэшце, стала ціха, заззяла сонца, амаладзішы наваколле і падвяслішы людзей, якім яшчэ рупіла сена, але ўжо думалася і пра колас, што наліваўся пругкаю духмянаю спеласцю.

Рыгораў позірк з машыны слізгануў на твары людзей — яны праплывалі аднолькава нерухома, засмучаныя. Лёгка, сухарлявая Марыя павісала на руках у жанчын, якія вялі яе, — падгіналіся ногі. Густаваты аранжавы пыл курэў над галавамі людзей, сплываў на агароды.

Туга грызла сэрца. Цяжка пераносіў ён пахаванні, доўга не мог атрэсціся ад галашэнняў, ад глухога бурбацення камякоў па веку труны, у вачах, калі лажыўся спаць, мільтуціўся нябожчыкаў твар, снілі сны — што нябожчык устае, варочаецца ў труне. Але не гэта яго цяпер утрымала — бог з імі, снамі, перажыў бы. Сядзела ў сэрцы, як скабка, няскрутнае пачуццё непрыязі да Ігната Вяршылы. Чорт, незлапны ж ён, Рыгор, па натуре, чаго толькі не дараваў людзям за сваё некароткае жыццё: і знявагі, і здрады, і подласці, і нахабства; пераступаў праз гонар, пыху — і дараваў. Разумеў людзей, ведаў іх слабасці, апраўдваў заганы. Можна, таму, што ўзіўніўся: і сам не бязгрэшны, нясоладка і з ім было камусьці, той жа Аноце. Канечне, кожны чалавек думае, што толькі ён чысценькі, а ўсе астатнія вакол — мярзотнікі; думаў так і Аксютовіч, але не закаляваў сябе, і калі жыццё плыло роўна, без перападаў, як бы знярок прыпісаў сабе неіснуючыя і памылкі, і дзёркасць, і няўступчывасць. Гэта трымала яго душу ў скрусе, і калі не ачышчала, то, фант, не давала ёй заплываць брудам, таіць злосць на людзей.

Ён не мог толькі нічога з сабою зрабіць, пераламаць сябе, калі думаў пра Вяршылу. Яны втталіся, размаўлялі, нават вырашалі разам такія-сякія справы, і наўрад ці можна было заўважыць між імі адчужанасць. Невядома, ці адчуваў гэта Вяршыла, а ён, Аксютовіч, адчуваў. Хоць бы ўжо праз год, што не мог, як астатнім мужчынам, расказаць Вяршылу пра самае пагэмнае, нават пад чаркаю. А ён з маленства не вадзіўся з тымі, з кім не было шчырасці, нешта ў душы пакідаў не даверыўшы.

Ён добра помніць, калі і з-за чаго ўсё гэта пачалося.

...Сям'ера баб цягнулі плуг. Рыгор, брыгадзір, ішоў за арагата. Не ішоў, лічы, стаяў, таптаўся на месцы, упіраўся ў тоўстыя драўляныя ручкі, падсабляў бабам. Ён бачыў, як вярхоўка ўпівалася ў плячо Аноццы, цёрла шыю, выслізгвала з рук.

Раз-пораз Аноцка падала, але хуценька падхоплівалася, атрэпвала зямлю са спадніцы. Яму хацелася падзеці, паспачуваць Аноццы, прыгалубіць, але саромеўся баб: панясучь плёткі. І ён цяр-

пеў, абліваючыся потам.

У Пенькамочы яны ўжо трэці дзень. Аруць поле пад ячмень. Услед за імі з жоўтай ліпавай сывенькаю на жываце брыдзе стары сівабароды Свірыдон. Ён заграбае прыгаршчаю зярняты, б'е ў гладкі бок сывенькі — і зярняты, як іскры, пырскаюць у розныя бакі.

Ядвіга-чорныя гракі сіпла крычаць, запускаюць доўгія белыя дзюбы ў мяккую раллю. Рыгор злеу на іх — што яны дзюбуць зярняты, і руць уздыдзе рэдкая.

Рыгор бачыць, што спіна ў Аноцкі мокрая, да шыі прыліплі чорнымі ніткамі валасы. «Яшчэ маладая, нецягучая...» — шкадуе Рыгор.

нават тады, калі разумеў, што яму будзе горай. Але ж тут прасіў не сябра і не хаўруснік, не выпадковы чалавек, а старшыня сельсавета. Ігнат Вяршыла, якога і ў вёсцы, і нават у раёне цанілі: вярнуўся з вайны старшым лейтэнантам, усе грудзі ў ордэнах і медалях. Роўных у акрузе, здаецца, яму не было.

— Разумею, але як я напішу... — разгублена прамовіў Рыгор, аглушаны прапановаю Вяршылы. Яму было і дзіка, і страшна. Сам ён раней і блізка не імкнуўся, каб недзе схібіць, падмазаць, скруціць. Вочы ў Вяршылы былі і порсткія, і лагодныя адначасна — гля-

«Ну, уш панімаеш, што ты там надумаўся?» Па вясёленька-скаклівым голасе можна было зразумець: у яго няма сумневу, што ён, Рыгор, саступіў. «Я не перадумаў» — сказаў Рыгор з дзіўным, проста недарочным адчуваннем, што робіць памылку, што Вяршыла запомніць ягоную зацягасць. «Э-эх! — крэкнуў Вяршыла, бліснуўшы бялкімі вачэй. — Калі б у вайну, я б цябе, уш-ш-ш панімаеш!» — Штырхануў кулаком, плюнуў і пайшоў, уразючы канты абцасаў у зямлю.

Вечар быў цёплы, парны. Жаўтлявы маладзічок ліў цямнае святло — паўз-

Лёгкі смех, як ветрык па сухім лісці, прашумеў па клубе.

Рыгор ажно сцяўся: пацвельванне гэтае яго нідзе не абміне. І, хваратаі насяджаны, пачуў, як за спіною нехта з мужчын прабувнёў: «А начальства ці давольнае?»

— Я даваў яму рэкамендацыю і ад сваіх слоў не адракаюся. Маю прапанову: прыняць безагаворачна.

Неяк рэзка, бы салдат перад генералам, ускочыў Ігнат Вяршыла. Засунуў пад рэмень палец, адвёў локці назад, сабраўшы за спіною гімнасцёрку, абцягнуў з бакоў. Над рэменем кругленька выпнуўся жывот.

— Уш панімаеш, таварышы камуністы! Я не буду гаварыць тут, як працуе Аксютовіч... А дзе наша пільнасць, уш панімаеш? Не трэба забываць, што таварыш Аксютовіч быў у палоне... І мы не знаем, чым ён там займаўся... уш-ш панімаеш. — Вяршылу няпроста было гаварыць, у яго дрыжалі вусны, і ён прыцінаў іх моцнымі жоўтымі зубамі.

Рыгор адчуў, як гарачая страля, бы куля, упілася ў сэрца: «Ну і гад жа! Бач, куды падкручвае...» Як праз заткнутыя ватаю вушы пачуў: «І пакуль, уш панімаеш, нашы рады чыстыя, прапаную ўстрымацца ад прыёму таварыша Аксютовіча Рыгора Максімавіча ў партыю».

З клуба Рыгор выскачыў як звар'яцелы, пабег у цемру, не разбіраючы, дзе дарога, дзе кусты, дзе плот, дзе балота з глыбокаю чорнаю прорваю. Кіпела душа ад крыўды, ад абразы, ад подлага ўдару: «Ён не ведае, што я ў палоне рабіў, гад! Пальцы свае ў бясяжмнасці грыз ад голаду... Украінец адзін, Махайбарада, дзякуй богу, выратаваў — карміў вяртавых аўчарак, дык прыносіў у кішэні костьку. А так бы...» І ў палон ён не здаваўся, проста накрылі іх немцы пад Барагавічамі, сонных, знясіленых, у адрыве...»

Начная прахалода крыху астудзіла галаву. Нясцерпна захацелася курцы. Выняў з кішэні пачак «Беламору», адчыніў каробок з запалкамі і — аж злякніўся: зеленаватая кропелька святліла яму маленькай надзеяй.

...Гукі жалобнай музыкі аддаліліся, глушэлі. Рыгор адчуваў, што пачынае нервавацца, трывога назойліва пліле душу. Адасобіцца ад усіх, пайсці насуперак натоўпу заўсёды неймаверна цяжка, далёка не кожны на такое здольны. Здаецца, не было раней волі і ў яго, але ж сёння аднекуль узляся. Праўда, перажываў. Можна, усё-такі варта было пайсці, скрышыць сваю ўпорулінасць? Не зразумеюць многія, чаму гэта Рыгор Аксютовіч не быў на пахаванні. Не вораг жа яму Вяршыла. На той партсход ужо ўсе забылі, ды і каму гэта, ў галаве чужая бяда. А яму смыслела, усё жыццё баліць той «адлуп». Чым жа ён сябе зняславіў, зганьбіў перад светам, каб гэтак падсекчы яго: «І пакуль, уш панімаеш, нашы рады чыстыя...» Ні ён, ні бацькі яго, простыя сяляне, нідзе ні ў чым не правініліся, ад працы не адлыньвалі. І ў вайну бацька галаву злажыў, маці паяла хлеб партызанам, мыла бялізну. Выходзіць, сам Вяршыла нячыста абшшоўся з ім. Не ўпусціў моманту — ударыў па галаве тым страшным сталінскім загадам пад нумарам 270, які аб'яўляў усіх палонных здраднікамі. Ва ўсякім разе, яшчэ доўга пасля вайны было забаронена гаварыць добрае слова пра палонных. А калі начальнік гаворыць, усе павінны падпяваць ці маўчаць. Вось і не запырэчыў ніхто з камуністаў, і Васіль Свірыдонаў апусціў галаву — прагаласавалі «супраць». Рыгор цэлы год ха-

Проза

Уладзіслаў Рубанаў

РЭХА

апабяданне

— Перадыхніце, бабачкі-ласачкі! — камандуе ён.

Жанчыны садзяцца на сухую, нявораную зямлю, моўчкі расціраюць намуленныя чырвоныя плечы, а ён бяжыць да чарады гракоў і махае рукамі.

— Халера іх спудзіць! — хмурачыся, гаворыць Свірыдон, выціраючы падлом спалавелай палатнянай кашулі твар. — Мусіць, чарвякоў яны...

— Няхай вунь туды ляцяць на спахыву, — ківае Рыгор на недалёкі лес, з краю якога пярэстымі стваламі адсвечваюць бярозы, між якімі губляецца дарога ў вёску.

Раптам пачуўся трэск, і на дарогу спамяж бязроз выскачыў матацыкл. Ехаў старшыня сельсавета Ігнат Вяршыла. Дзеці выпаралі недзе ў ямінах ад бомб скурожаны нямецкі матацыкл з каляскаю, прыцягнулі ў вёску — Вяршыла падлаззіў, падкляпаў і ўжо другі год ездзіць на ім.

Вяршыла прывёз у калёцы мяшчок ячменю. Кіўнуў пальцам Рыгору, адвёў убок. Ён быў у вайскавай гімнасцёрцы, падпяразаны шырокім афіцэрскім рэменем з двума радамі часта прапачынутых дзірачак. Твар нахмураны.

Сэрца ў Рыгора застукала гулка, трывожна.

— Уш панімаеш, колькі засеяў? — спытаў па-змоўніцку, як не шэптам.

— Дзесяцін каля шасці... Бабы ёсць бабы. — Развёў рукамі і доўга іх не апускаў, як грак, які раздумвае, ляцець або не ляцець.

Вяршыла паварушыў пашчэнкамі.

— Малавата, уш панімаеш! Напішы мне ў зводцы — што пятнаццаць.

— Як? — не зразумеў Рыгор. — Усё поле не будзе столькі...

— Трэба, уш панімаеш. — Голас у Вяршылы пацвярдзеў: відаць, і праўда нешта прыпакло старшыні.

Рыгор стаў і, як вінаватае хлапчанё, плюскаў вачамі.

— Мы валім план па веснавой сяўбе, — насядаў Вяршыла. — А раён патрабуе, уш панімаеш.

Просьба для Рыгора была нечаканая. Ён не ведаў, як паводзіць сябе ў такіх выпадках, бо ніколі не падрабляў ніякіх папер, нічога не ўтойваў, ні ў чым не хлусіў

нуўшы на іх, Рыгор утупіў свой позірк у зямлю, на свае босыя парэпаныя ногі.

— Уш панімаеш, табе нічога не пагражае... калі што якое, — пад'юджаў Вяршыла, убачыўшы, што Рыгор вагаецца.

«А я нічога не баюся! Страшней за нямецкі палон пекла не прыдумаеш», — хацеў сказаць Рыгор, але не стаў вытыкаць сваё мінулае, што і так неадчэпна лезла ў думкі, не давала спакойна жыць. І яшчэ адну баялячку садзіць на душу? Тады лепш у сіло, бо здурнець можна.

— Не ўмею я... — прамамытаў ён і ажно скрыпнуў зубамі ад прыкрасці за сябе, за сваю падатлівасць.

— Ды што тут умець? Чыркні пару слоўцаў, падпішыся, а пячатка вась. — Вяршыла дакрануўся да нагруднай кішэні, на якой унізе распаўзлася чарнілая пляма.

— Я гэтага рабіць не буду, — сказаў Рыгор і чамусьці пачырванеў. Яму было няёмка адмаўляць хоць і начальніку, але свайму вясковому чалавеку, з якім да вайны разам хадзілі на вечарыні.

— Падумаў, уш-ш панімаеш, — сказаў Вяршыла і сцяў пашчэнікі. Абцягнуў гімнасцёрку, выпнуўшы жывоцік.

Рыгор думаў. І пакуль аралі, і тады, як ішоў з бабамі дахаты. Аноцка, няўрымслівца, мітусілася ў яго перад вачамі, круціла спадніцаю, а ён, як адаўбешаны, бязглузда лыпаў вейкамі. Дарога здалася кароткай, быццам і праўда, як у той казцы, яго перанёс вецер.

Сваю зажуранасць ён не змог схавач і за вярчэраю. Маці спытала, што ў яго за бяда. Ён скупа расказаў: не хацеў вярэдзіць мацеры сэрца, якое зрушыла ёй вайна, смерць бацькі.

— Напішы ты, мой татка, яму, — сказала маці, і голас яе задрыжаў. Сядзела на лаве, як старая знясіленая птушка, трымаючы глыбока ў падоле сашчэпленыя лёгенькія руні. Ён адчуваў, маці перажывае за яго, баіцца, каб нязгода з Вяршылам не абярнулася якой-небудзь нядоляю. Удава, яна не магла яго абараніць, заступіцца. Каб не засмучаць маці, ён не сказаў усёй праўды, але сам намерыўся цвёрда — не набаўляць дзесяцін.

Назаўтра Вяршыла спытаў:

сцэжку квола паблісквала лісце трыпутніку з белымі елачкамі жылак. Рыгор ішоў у клуб на партсход. Ён знарок не даганяў групку людзей, што галекалі ўперадзе, каб на адзіноце перажываць, хвалявацца, думаць. Ён прывык да адзіноты ў лагеры, дзе рызыкюна было паскардзіцца каму-небудзь, прапанаваць ці папрасіць. Аноцка часта ўпікала яго, што ён маўчун і маруда. Гэта вонкава ён такі, а душа ў яго як мае быць — і крычыць, і лямантуе, і плача, і смяецца...

Пад бязрозкаю ў куцінку сіцну ён раптам згледзеў светлячка. Падняў яго, мякенькага, безабароннага, падобнага на бяскрылага сляпя, і чамусьці засунуў у каробок з-пад запалак.

Чырвонымі плямамі вокнаў вынырнуў з цемры клуб, і Рыгор забыўся на светлячка.

Апошнім на сход з'явіўся Ігнат Вяршыла. Начальнік, яму дазволена, у яго шмат клопатаў. На парадку дня стаяла адзінае пытанне: прыём у партыю брыгадзіра Аксютовіча Рыгора Максімавіча. Сакратар партарганізацыі, нядаўна прысланы ў калгас на пуцёўцы райкома, зачытаў заяву: «Прашу прыняць мяне ў члены Камуністычнай партыі, бо я хачу справядліва жыць». І яшчэ там былі словы: «Да партыі камуністаў у мяне вялікі давер». Сакратар палажыў на стол заяву — двайны аркуш з сярэдзіны сшытка — і спытаў у камуністаў, хто хоча сказаць пра Аксютовіча. У клубе зазвінела цішыня, ажно чуваць было, як у балодзе за вёскаю вухае дзікі голуб: ву-ву, ву-ву... Быццам нямецкая «рама» ляціць.

Устаў Васіль Свірыдонаў, маленькі, смуглявы; праз увесь лоб у яго залег глыбокі белы шрам — адзін канец хаваўся ў валасах, другі ўтыкаўся ў чорнае, як намоўкае грачынае пёрка, брыво. Гэты шрам, быццам і бяскрыўдны, прыносіў Васілю шмат мучэнняў: балела галава, міргала правае вока і мярцвела на холадзе правая рука. Крыўдней за ўсё было тое, што Васіля параніла ўжо ў Берліне, на сконе вайны.

— Што гаварыць, што тут гаварыць доўга... Нас правярыла вайна. Грышка не гультай, не пасядзіць. Жылы рве дай бог. Брыгадзір з яго, скажу, хвацкі. Жонка гаворыць, што бабы давольныя...

ЛІТАРАТУРА І МЯСЦОВЫ ДРУК

3 пасяджэння секцыі крытыкі
і літаратуразнаўства СП БССР

«Прапаганда беларускай мастацкай літаратуры на старонках абласных і раённых газет» — такое пытанне было вынесена на парадак дня чарговага пасяджэння секцыі крытыкі і літаратуразнаўства Саюза пісьменнікаў БССР, якое адбылося ў канферэнц-зале Дома літаратара 28 снежня 1988 года.

Агляд абласных і шэрагу раённых газет зрабіў Я. Саламевіч. Спачатку ён расказаў аб рабоце літаб'яднанняў, дзякуючы якім у газетах паяўляюцца раз-пораз літаратурныя старонкі з твораў пачаткоўцаў. У асноўным публікуюцца вершы, значна радзей — аповяданні. Мастацкі ўзровень іх звычайна невысокі. Але, на думку Я. Саламевіча, добра, што пачаткоўцы часта звяртаюцца да значнай тэм, да мінулага, нацыянальнай гісторыі, што ў іх творах ажываюць постаці Лышчынскага, Багрыма, Скарыны, Грынявіцкага, Багдановіча, Купалы.

Разам з тым, заўважае дакладчык, засмучае вялікая колькасць рыфмаванай прадукцыі, як на беларускай, так і на рускай мове, узровень якой не вытрымлівае аніякай крытыкі.

Адна з форм прапаганды літаратуры, працягваю прамоўца, — адзначэнне юбілеяў пісьменнікаў-землякоў. На жаль, толькі нямногія абласныя газеты, не кажучы ўжо аб раённых, друкавалі адпаведныя артыкулы. Яшчэ горш з публікацыяй успамінаў пра пісьменнікаў і саміх пісьменнікаў. Бадай, толькі «Віцебскі рабочы» — выключэнне. Тут былі змешчаны ўспаміны У. Лабанка пра У. Караткевіча, гутарка Д. Сімановіча з Т. Кляшторнай, мемуарныя запісы самой Т. Кляшторнай. У «Магілёўскай праўдзе» з успамінамі «Дарогамі Міколы Ткачова» выступіў І. Аношкін. Газеты не змяшчаюць інтэрв'ю з пісьменнікамі-землякамі, не ўбачыш на іх старонках і творчых партрэтаў. Часцей тут сустрачэш рэцэнзію,

але, на жаль, узровень іх не надта высокі. Ігнаруецца такая форма прапаганды кнігі, як кароткі водгук на яе, анатацыя. Я. Саламевіч прыгадаў толькі паасобныя прафесійныя рэцэнзіі — С. Астравцова ў «Гродзенскай правде», С. Чыгрына ў слонімскай раённай газеце «За перамогу камунізму».

Я. Саламевіч кіню папрок і ў адрас пісьменнікаў, якія, на яго думку, маглі б аддаваць больш увагі прапагандзе літаратуры ў сваіх родных мясцінах. У гэтай справе прыклад падаюць найперш Г. Юрчанка, А. Мальдзіс, імя якіх часта сустракаецца на старонках мсціслаўскай і астравецкай раённых газет. Прамоўца згадаў таксама публікацыі В. Гапавай у ляхавіцкай газеце, А. Жыгунова — у «Віцебскім рабочым», шэраг іншых.

Было б добра, падкрэсліў дакладчык, каб рэдакцыі часцей і больш рэгулярна расказвалі пра літаратурныя вечары, сустрачкі з пісьменнікамі, чытацкія канферэнцыі па творах нашых пісьменнікаў, работу мясцовых літаб'яднанняў, каб не адмаўляліся ад красворддзю, чайнорддзю, пабудаваных на беларускай матэрыяле.

На пасяджэнне былі запрошаны супрацоўнікі аддзелаў, якія займаюцца пытаннем літаратуры і мастацтва, абласных, рэспубліканскіх газет, «Вячэрняга Мінска». На запрашэнне адгукнуліся чамусьці толькі «Віцебскі рабочы» і «Гродзенская правда» (С. Навумчык і Л. Навіцкая). Чаго ж тады здзіўляцца, што такія рэдка ў гэтых выданнях рэцэнзіі, літаратурна-крытычныя артыкулы, творчыя партрэты пісьменнікаў? Адзін «Віцебскі рабочы», бадай, сістэматычна прапагандуе беларускую літаратуру. Ці не таму, што літаратурай цікавіцца сам галоўны рэдактар У. Скала, выступае з рэцэнзіямі і літаратурна-крытычнымі артыкуламі? «Гродзенская правда» пахваліцца гэтым не можа. Нявырашана пытанне і

аб выпуску часткі яе тыражу на беларускай мове, хоць і ёсць згода дырэктыўных органаў.

Нашаму правінцыяльнаму, калі можна так сказаць, друку сапраўды неабходна перабудова, заўважыў У. Конан. Многае залежыць тут ад пазіцыі самой рэдакцыі, ад яе жадання ці нежадання займацца прапагандай літаратуры. Але яму і дапамога патрэбна. Добра было б, калі б Я. Саламевіч прачытаў свой змястоўны даклад яшчэ раз у клубе Саюза журналістаў.

М. Кенька прааналізаваў работу глускай, пастаўскай і кіраўскай раённых газет, адзначыў значнасць асобных публікацый. Разам з тым заўважыў, што да справы прапаганды кнігі на старонках раёнак не прыцягнуты бібліятэкары.

Як краязнаўца, гаворыць Г. Каханюўскі, я рэгулярна праглядаю больш за два дзесяткі раённых газет. Уражанне самае рознае. Пераканаўся, што многае залежыць ад рэдактараў, а таксама ад раённага кіраўніцтва. Прыкра, але апошнім часам многія «раёнкі» сталі ўдзяляць менш увагі пытанню мовы, літаратуры, што зразумець проста цяжка. Г. Каханюўскі падтрымаў думку аб неабходнасці цесных кантактаў пісьменнікаў з «раёнкамі», паставіўшы ў прыклад, услед за дакладчыкам, А. Мальдзіса, які ахвотна выступае не толькі ў рэспубліканскіх, саюзных, замежных выданнях, але і ў «Астравецкай праўдзе».

Добра вядзе пытанні літаратуры капільская газета «Слава працы», сказаў А. Марціновіч. Яна рэгулярна рэцэнзуе кнігі землякоў, адзначае іх юбілей. Найперш прыцягваюць увагу публікацыі мясцовага журналіста У. Гурыновіча, чалавека па-сапраўднаму ўлюбёнага ў родную мову, літаратуру, культуру. Гаворачы пра «Вячэрні Мінск», А. Марціновіч падтрымаў яго пастаянную рубрыку «Прэм'ера кнігі», дзе досыць апэратыўна рэцэнзуюцца новыя выданні. Чаму ж, пытае ён, такой рубрыкі не мае «Сельская газета», якая ідзе ледзь не ў кожную вясковую сям'ю? Нават калі б друкаваць па адной рэцэнзіі на тыдзень, дык і то за год будзе прадстаўлена больш за паўсотні кніг.

Раёныя газеты, падкрэсліў А. Лойка, павінны дбаць не

толькі аб высокіх надоях малака, значных прывагах мяса, а і аб тым, каб даваць нешта для душы чалавека, далучаючы яго да набыткаў культуры. Узнімаць вышэй эстэтычную планку — найпершая задача мясцовых журналістаў.

В. Чамарыцкі «перагарнуў» перад прысутнымі падшыўку навагрудскай газеты «Новае жыццё». Яна дае шырокую магчымасць пачаткоўцам выступаць са сваімі творами (шэсць літаратурных старонак за адзінаццаць месяцаў), адкрыла артыкулам мясцовага краязнаўцы У. Урбановіча «Адам Міцкевіч і Навагрудчына» (ён прываблівае багаццем фактычнага матэрыялу) новую рубрыку «Спадчына», імкнецца знаёміць чытача з лепшымі публікацыямі рэспубліканскага друку (быў перадрукаваны лімаўскі артыкул Б. Сачанкі «Сняцца сны аб Беларусі...»). На жаль, заўважыў аглядальнік, няма ў газеце штомесечнай рэкламы беларускіх часопісаў, адсутнічае калонка кіраўніцтва, рэдка тут рэцэнзія ці водгук на новую кнігу, творчы партрэт пісьменніка.

Старшыня бюро секцыі крытыкі і літаратуразнаўства Н. Пашкевіч, падсумоўваючы вынікі гаворкі, падкрэсліў, як і многія выступаючыя, фактар асабістай ініцыятывы рэдактараў абласных і раённых газет у прапагандзе літаратуры. З удзячнасцю прыгадаў ён колішняга рэдактара талачынскай газеты А. Крушынскага, які ўдзяляў шмат увагі маладым аўтарам. Згадаў Н. Пашкевіч і рэдактара «Віцебскага рабочага» М. Рабава, рускага чалавека, але які добра разумее запатрабаванні беларускай інтэлігенцыі, падтрымліваў выступленні ў газеце У. Корбана, А. Маўзона. Цяпер жа чамусьці паменела такіх энтузіястаў, знізіўся тонус работы мясцовых газетчыкаў. Таму вельмі слушная думка аб тым, каб пісьменнікі па-зямляцку апякалі сваю абласную, раённую газеты. Па прапанове Н. Пашкевіча была зацверджана група крытыкаў па дапамозе рэдакцыям абласных газет і БЕЛТА ў прапагандзе беларускай літаратуры.

На пасяджэнні была разгледжана творчасць М. Ермаловіча і Я. Саламевіча. Закрытым галасаваннем члены бюро секцыі рэкамендавалі іх для прыёму ў Саюз пісьменнікаў БССР.

НАШ КАР.

А ДУША Ё НАРОДА АДНА

(Пачатак на стар. 13).

спрыяльных умовах адразу прабіваецца на паверхню. Нездарма ж гавораць пра генатып, пра код нацыі, які закладваецца дадзенымі продкамі і засцерагае яе ад самаразбурэння. І родная мова ў гэтым генатыпе займае істотнае месца незалежна ад таго, на якой мове прадстаўніц нацыі размаўляе пры тых ці іншых абставінах, той ці іншай уладзе.

Дык ці не пара нам раз і назаўсёды вярнуцца да сваёй справдывчай сутнасці і, развіваючы яе, уносіць свой важкі ўклад у духоўнае развіццё чалавецтва? Перакананы, каб не на словах, а на справе адбыўся паварот да ленынскай нацыянальнай палітыкі і пачалося вяртанне беларускай мове яе законных правоў, каб па-беларуску, як у 20-я ленынскія гады, пачаў працаваць дзяржаўны і партыйны апарат, вёсціся выха-

ванне і выкладанне на ўсіх ступенях адукацыі, калі б мова праз транспарт, рэкламу, гандаль, друк, радыё і тэлебачанне ўвайшла ў наш паўсядзённы побыт, не прайшло б і пяці гадоў, як бы само сабой, на 99,9 вырашылася б пытанне, якую мову беларусы лічаць роднай.

Але на гэты раз вынікі чакаюцца зусім іншымі і было б наіўна бачыць у гэтым віну толькі так званых апітальнікаў. Над намі яшчэ і сёння вісіць цяжар масавых сталінскіх рэпрэсій, у выніку якіх былі вынішчаны амаль усе нацыянальна-свядомыя надрны, а рэшта дэмаралізавана і пастаўлена на калені для ўслужэння чужой волі. Не наштам лгчэйшымі для беларускай культуры і мовы былі і наступныя дзесяцігоддзі, перыяды так званых валютарызму і застою. У апошні з іх, як вядома, на чале ідэалагічнага службы краіны стаў М. А. Сусліў. Вось як характарызуе ягоную дзейнасць колішні член Палітбюро ЦК КПСС, былы першы санктар ЦК КПУ П. Я. Шэст: «Сусліў, на мой погляд, постаць яшчэ не рас-

крытая. Ён менш прынёс партыі карысці, чым шкоды. Плён яго дзейнасці мы пажываем і цяпер, у прыватнасці, у гістарычным, ідэалагічным і нацыянальным пытанні. Ён вельмі настайваў на хутчэйшым зліцці нацыяў, іх моў і культур». («АиФ», 1989, № 2).

Тыя, хто будзе аналізаваць вынікі перапісу, улічаць, паспадзяемся, што на адказ пра родную мову актыўна паўплывала і тое, як на працягу дзесяцігодзяў сулаўская прапаганда актыўна апрацоўвала ўсе народы нашай краіны. Адны паддаліся ёй менш, іншыя — больш. Дык не будзем сёння казаць, нібыта людзі самі добраахвотна выракаюцца роднай мовы. Цяпер, калі мы ведаем столькі праўды і пра Курапаты, і пра тых, хто тварыў злчынствы самага рознага характару і ў часы Сталіна, і ў часы Брэжнева, пустыя гаворкі пра волевыяўленне народа ўспрымаюцца як самае звычайнае блюзнерства. А тое, што людзі ка-

рыстаюцца, вымушаны карыстацца не роднай мовай, яшчэ нічога не кажа пра іх свядомасць, сімпатыі і любоў. Асабіста я ў гэтым пераканаўся, атрымаўшы на свой матэрыял змешчаны ў восьмым нумары часопіса «Крыніца» («Родник»), звыш двухсот водгукаў. Каля палавіны з іх напісаны на рускай мове, але паглядзелі б вы, колькі ў іх болю і трывогі за незайздросны лёс роднай мовы, як людзі перажываюць з-за таго, што нават у яе абарону не могуць напісаць ліста па-беларуску. Не таму, што не хочучь, а таму, што, пачынаючы са сваіх першых крокаў у садзіку і канчаючы вышэйшымі навучальнымі ўстановамі, яны былі пазбаўлены магчымасці ведаць сваё, роднае.

Неўзабаве мы атрымаем вынікі перапісу. Давайце іх уважліва вывучым, задумаемся і, зыходзячы з лічбаў, пачнём праводзіць рэальную палітыку, у тым ліку і з вяртаннем народу роднай мовы — гэтага самага дарагога і неацэннага духоўнага скарбу.

Мова — душа народа. Яна ў яго адна, і без душы народа няма.

3 30 СТУДЗЕНЯ ПА 5 ЛЮТАГА

30 студзеня, 19.25

«РАДАВОД»

Фальклорны відэаканал. Гэта перадача пазнаёміць з беларускімі зімовымі святамі і абрадамі.

31 студзеня, 21.50

«СПАДЧЫНА»

Адкрываецца новы літаратурна-мастацкі цыкл. Першая перадача расказвае пра Бярэсце — унікальны ў славянскім свеце музей-раскопкі жытла старажытных славян. Як жылі тут, на гэтай зямлі, тысячу і болей год назад, у што верылі, чаго баіліся?

Вядучая — пісьменніца В. Іпатава.

1 лютага, 23.30

ВЯЧЭРНІ КАНЦЭРТ

Выступае заслужаны налентыў Малдаўскай ССР акадэмічная харавая капэла «Дойна».

Мастацкі кіраўнік і дырыжор — народная артыстка СССР В. Гарніца.

3 лютага, 19.40

«БУГ»

Літаратурна-мастацкі часопіс. Вы наведзеце колішнія ганчарныя цэнтры Пружаншчыны, сустрэнецеся з народным хорам «Золан» Палаца культуры Брэсцкага аблсаўпрофа. Пачне выпуск паэт А. Мінкін.

Вядучы — журналіст М. Пранкопвіч.

4 лютага, 11.15

Іграе Дзяржаўны камерны аркестр БССР. У праграме музыка англійскага кампазітараў Эльгара, Барбера, Ціпета.

Дырыжор — А. Палаянчык.

4 лютага, 23.20

СТУДЫЯ «РЭЯ»

Музычны відэаканал. Парад папулярных мелодый.

5 лютага, 16.45

«ПАЭЗІІ РАДОК ЧАРОУНЫ...»

Вершы народнага паэта Беларусі А. Куляшова чытае артыст В. Манасей.

5 лютага, 16.50

«ПРА МУЗЫКУ АД «А» ДА «Я»

Гаворка пойдзе пра адкрыццё ў Беларусі тэатра оперы і балета, філармоніі, утварэння Саюза кампазітараў БССР.

Наступная старонка прысвечана творчасці кампазітара А. Мдзівані. На заканчэнне сустрэча з салістам Дзяржаўнага канцэртнага аркестра Беларусі М. Скорыкавіч.

Вядучы — У. Шаліхін.

5 лютага, 19.25

«У НЯДЗЕЛЮ ВЕЧАРАМ»

Канцэрт Дзяржаўнага акадэмічнага хору БССР імя Цітовіча.

Мастацкі кіраўнік — заслужаны дзеяч мастацтваў БССР М. Дрынеўскі.

5 лютага, 23.25

«СУСТРЭНЕМСЯ ПАСЛЯ АДЗІНАЦАЦІ»

Інфармацыйна-музычная праграма.

АЛЯКСАНДР Ісачоў належаць да тых унікальных шчасліўцаў, якія пражылі жыццё так, як хацелі. Не магу пагадзіцца з гэтымі словамі, што прагучалі на абмеркаванні выстаўні мастака летась 15 мая. (Менавіта з гэтай выстаўні ў мінскім Палацы прафсаюзаў набыло вядомасць імя Аляксандра Ісачова і ўзнік асяцяжак вакол яго). Не думаю, каб нехта хацеў бы так пражыць жыццё і так памерці. Шчаслівец? Чаму ж тады А. Ісачоў, як сведчыць яго брат Канстанцін Анатольевіч, не раз думаў пра самагубства? Але ўсё па парадку...

яму неабходна было ўжываць алкаголь. Двойчы за кароткі час яму даводзілася праходзіць курс лячэння ў наркалагічным аддзяленні бальніцы.

«Я яму даў усё, што не даў Саюз мастакоў, — славу, грошы, прызнанне» (і дадаў: маральную смерць. — Т. Г.), — выхваляецца Г. Міхайлаў у дакументальным фільме пра А. Ісачова «Не плачце па мне».

У Рэчыцы А. Ісачоў быў асобай прыкметнай. Двойчы да яго, па рэкамендацыі абкома партыі, прыязджалі гомельскія мастакі, але кантакту не атрымалася. Малады мастак ад усялякай дапа-

радасці (мяркую па перададзенаму лісту Аляксандра, які мне даваўся прачытаць з дазволу Канстанціна Анатольевіча Ісачова).

У снежні 1987 года я прыязджала ў Рэчыцу на выстаўку А. Ісачова. У зале Дома культуры шмат народу. Гаспадарылі ў зале... «кіношнікі».

Першае ўражанне ад экспазіцыі — неадназначнае. Карціны выразна падзяляюцца на дзве тэматычныя групы: творы з міфалагічнымі сюжэтамі, партрэты сучаснікаў. Выявы на карцінах зліваюцца ў іскравы дэкаратыўны дыяган, як бы са-

Змарнаваны талент

ЖЫЦЦЁ І ЛЕГЕНДА АЛЯКСАНДРА ІСАЧОВА

Нарадзіўся Саша ў 1955 г. Калі яму было тры гады, сям'ю пакінуў бацька, Саша нейкі час выхоўваўся ў Мазырскай школе-інтэрнаце. Пасля чацвёртага класа маці завезла хлопчыка, які праявіў здольнасць да малевання ў мастацкай студыі, у Рэспубліканскую школу-інтэрнат імя І. Ахрэмчыка ў Мінск.

Кажуць, што нібыта з мастацкай школы-інтэрната А. Ісачова выключылі «за адно звычайнае свавольства». Аднакласнік Аляксандра Ф. Янушкевіч гаворыць інашэ: «Саша шмат разоў самавольна прапусціў заняткі і ўвогуле даваў волю норавам свайго характару». Звяртаю на гэта ўвагу, каб паказаць, як вольна і таікі, здавалася б, дробныя недакладнасці ў стварэнні ў канчатковым выніку вельмі аднабаковы вобраз мастака-ахвяры, мастака-пакутніка.

У пятнаццаці гадоў Саша пайшоў працаваць. У шаснаццаці — прыехаў з сябрам у Ленінград да свайго брата Канстанціна. У Ленінградзе далучыўся да групы мастакоў «мадэрністаў», пазнаёміўся з Г. Міхайлавым. Той прадаставіў маладым мастакам сваю кватэру ў якасці сваясаблівых салона, дзе яны мелі магчымасць выступаць карціны, наладжваць дыскусіі. Г. Міхайлаў запрашаў сюды зацікаўленых асоб, найперш замежных. Застоллі аплываліся з ганарараў за рэалізаваныя карціны.

У 1973 годзе ў Ленінградзе Аляксандра падабралі ў метро ў цяжкім стане, паклалі ў бальніцу. Адтуль яго забрала маці і адвезла дамоў, у Рэчыцу. У 1974 годзе (Ісачоў 19 гадоў) ён ажаніўся. 1975—1976 гг. — удзельнічае ў дзюх выстаўках «нефармальна» мастакоў у Ленінградзе работамі, выкананымі ў манеры, блізкай сюррэалізму. Асяцяжак яны не выклікалі, пакупнікоў не знайшлі.

Па-ранейшаму Аляксандр падтрымліваў сувязі з Г. Міхайлавым. Па-ранейшаму праз гэтага чалавека атрымліваў заказы ад «дзелавых» людзей. (На абмеркаванні выстаўкі А. Ісачова ў Мінску яго брат расказаў, што Г. Міхайлаў пастаянна трымаў мастака ў матэрыяльнай залежнасці, раслачываўся з ім дэфіцытнымі таварамі, японскай апаратурай. Менавіта ў гэтай кампаніі брат прыхваціўся да наркатыкаў).

Для напісання карцін Аляксандр карыстаўся каларовымі слайдамі, якія рабіў для яго Г. Міхайлаў. Ён жа прыводзіў і натуршчыц, ён жа ўсяляк стымуляваў працу мастака. Каб прымуціць працаваць сваю фантазію, выклікаў галоўнацы, Аляксандр нюхаў пару фарбавых разбавіцеляў. Менавіта ў гэтым стане пісаліся карціны. Потым, каб зняць страшэнны галаўны боль,

могі адмовіўся. Кіраўнікі Гомельскага аддзялення СМ рэкамендавалі аддзелу культуры Рэчыцкага гарвыканкома правесці выстаўку карцін. Думку аб выстаўцы падтрымаў Рэчыцкі гарком партыі. Аляксандру дапамаглі ўладкавацца на працу ў Палацы культуры і тэхнікі, далі мастацкую майстэрню.

У сярэдзіне кастрычніка 1987 года ў Рэчыцы адкрылася экспазіцыя яго твораў. Пабывала на ёй больш за 20 тысяч гледачоў. Адкрыццё выстаўкі супала з публікацыяй у газетках «Звязда» і «Советская Белоруссия» матэрыялаў пра складаны лёс мастака. У тым жа дні прыйшла сумная вестка пра заўчасную смерць Аляксандра Ісачова.

Амаль тую ж рэчыцкую выстаўку змаглі паглядзець і мінчане. На адкрыцці яе ў Палацы культуры Белсаўпрофа прысутнічала каля 20 чалавек. Але тут з'явіліся газетныя публікацыі, і штодзённая колькасць наведвальнікаў рэзка ўзрасла, пачаўся асяцяжак...

Вось так у агульных рысах, выглядае гісторыя А. Ісачова. Аўтары большасці газетных публікацый завастралі ўвагу на нетыповасці, на трагічнасці мастакоўскага лёсу, той сітуацыі, у якой апынуўся здольны хлопец з Рэчыцы. Мне ж думаецца, што сітуацыя тут даволі тыповая. Колькі іх, маладых і здольных, марнуюць вольна свай талент у пагоні за хуткай славай! Гэта не толькі іх бяда, але і віна. Бо талент — гэта не толькі «дар божны», але і адназначнасць. Старая ісічна: наму шмат дадзена, з таго і спытаецца. І калі творчы лёс мастака склаўся няўдала, дык неабавязкова аб'яўляць яго «ахвярай застою», як гэта робіць аўтары газетных публікацый і стваральнікі фільма «Не плачце па мне». Ва ўсе часы лёс выпрабуе людзей на трываласць, на вернасць прызнанню. І ніякі Саюз мастакоў не дапаможа, калі творца не здольны змагацца за самога сябе.

Не адзін А. Ісачоў працаваў на замежных спажывачоў пад спрытным кіраўніцтвам Г. Міхайлава за абыснова апаратыру, за аляксандраў савецкай славы, магчымаць «пражыць жыццё так, як хочаш». Потым аказалася, што зусім іншага хацелася, але моц звычкі і слабасць духу ўжо зрабілі сваю справу...

Зноў і зноў прыгадваецца абмеркаванне выстаўкі А. Ісачова ў Мінску. Агульнае ўражанне ад яго — цяжкое. Зала вельмі агрэсіўна сустракала ўсё, што чымсьці было несугучна з агульным настроем прысутных. Была жонка А. Ісачова ўслых шнадала, што асяцяжак быў меншы, чым яна разлічвала. Не ведаю, ці ўхваліў бы гэта сам мастак, бо такая «папулярнасць» не прыносіла яму

тканы з фрагментаў эфектных каліровых рэклам. Усё гэта вельмі нагадала кадры з так званых «касіюміраваных» фільмаў. Містыка, эрытыка і культ рэчаў — вось тыя «тры кіты», на якіх будоваў свой свет А. Ісачоў. Набор умоўна-гістарычных атрыбутаў лёгка пазнае нават не вельмі дасведчаны ў гісторыі матэрыяльнай культуры (і гісторыі ўвогуле) глядач. На маю думку, творы А. Ісачова не патрабуюць ад гледача работы розуму, і менавіта гэта робіць іх папулярнымі сярод пэўнай катэгорыі гледачоў.

Творы, прысвечаныя сучаснікам, — прыхарошаныя твары, манерныя позы, багатае адзенне і, зноў жа, падкрэсленае «прэстыжнасць» рэчаў. Адчуваецца, што партрэты пісаліся па заказе. Праўда, сустракаюцца і спробы заглябніцца ў вобраз мадэлі. Але, здаецца, яны так і застаюцца спробамі.

Дарэчы, на рэчыцкай выстаўцы разам з жывапісам А. Ісачова экспанаваліся кампазіцыі скульптара Пажарэцкага: «Патоп», «Айсберг», «Тамерлан» і многія іншыя, а таксама ягоня калажы. Яны прыцягвалі ўвагу зместам і формай. Але чамусьці заўсёды да ўсяго цікавыя журналісты нават не прыгадалі паказаны на той жа выстаўцы творы арыгінальнага скульптара. Нікога тады не зацікавіла, адкуль узнікла гэта садружнасць, які лёс другога маладога творцы. Можна чыраць яму трэба і можна чымсьці дапамагчы?

...Раптам «кіношнікі» падыйшлі да мяне: маўляў, для фільма патрэбен фрагмент размовы на выстаўцы з мастацтвазнаўцам. У імгненне на мяне навялі сафіты, камеру, мікрафон:

— Увага, здымкі! Гаварыце...

— Пра што?

— Аналізуйце, вы ж спецыялісты...

АД РЭДАКЦЫІ.

Публікацыі, прысвечаныя леташняй выстаўцы твораў А. Ісачова, абышлі амаль усе рэспубліканскія выданні. Па экраннах рэспублікі шырока прайшоў фільм «Не плачце па мне», які сабраў вялікую прэсу.

Аднак сваясаблівая «загадка Ісачова» застаецца. Відэа, ніводная з'ява ў выяўленчым мастацтве рэспублікі апошніх гадоў не выклікала такіх спрэчак, такіх палярных ацэнак, як творчасць гэтага мастака.

Хто ж ён быў, Аляксандр Ісачоў? Дылетант, здольны кампілятар ці арыгінальны творца? На гэтыя пытанні адкажа час. Мы ж скончым сваю публікацыю словамі народнага мастака Беларусі, члена рэдкалегіі «ЛіМа» У. Стальмашона: «Мастака ўжо няма. Нам жа трэба асэнсавачь урокі яго жыцця і творчасці. Нам — гэта мастакам Рэчыцы, Гомеля, Ленінграда, Мінска, Міністэрства культуры і Саюзу мастакоў рэспублікі.

Галоўны урок — мы павінны быць уважлівымі да маладых талентаў. Бо менавіта сваёй няўвагай мы спрыяем стварэнню легенды аб вялікім пакутніку. Аляксандр Ісачоў сваім мастацтвам высветліў пэўныя грані нашага часу, хоць і звяртаўся да рэалій мінулых эпох. Зробленае Ісачовым уяўляе каштоўнасць як форма творчага самавыяўлення асобы. Калі сціхне асяцяжак вакол яго імя, на адлегласці часу з'явіцца і аб'ектыўная ацэнка яго творчасці».

— Добра. (Я пачала гаварыць аб тым, што адчуваю і заўважала, але мяне хутка перапынілі).

— Што вы гаворыце! Ваша задача — хваліць!

— Я магу сказаць толькі тое, што думаю.

Сафіты згаслі, мікрафон скруцілі, «кіношнікі» з незадаволенымі тварамі адыйшліся. Фільм пад назвай «Не плачце па мне» прайшоў на шырокім экране. Гэта суцэльны панегрык мастаку. Яго даволі спрэчныя ў любым сэнсе работы стваральнікі фільма абвясняюць ні многа, ні мала — нацыянальнай спадчынай, якую трэба абавязкова вярнуць беларускаму народу. Тая ж думка і ў публікацыях, прысвечаных фільму: з аднаго боку канстатуецца, што творчасць А. Ісачова яшчэ чакае аб'ектыўнай ацэнкі, прафесійнага аналізу, з другога — што трэба хутчэй вяртаць карціны з за мяжы! Яго творы ставяць на адзін узровень з шэдэўрамі нацыянальнай культуры, якія прапалі ў час вайны.

Пры бліжэйшым разглядзе міф пра заняўдбанага генія, вымушанага прабівацца сам-насам, без усялякай падтрымкі і разумення, крытыкі не вытрымлівае. Не самі ж сабою з'явіліся ў рэспубліканскай прэсе артыкулы пра дасюль нікому ў Беларусі невядомага мастака ў першыя ж дні адкрыцця яго выстаўкі ў Рэчыцы. Зацягнуць мінскага журналіста на выстаўку ў «правінцыю» — заўжды праблема. А тут праз некалькі дзён сюды прыехалі здымаць фільм пра А. Ісачова, які ў сваю чаргу з беспрэцэдэнтнай для Беларусі рэкламай прайшоў па экраннах рэспублікі. Хто ведае, як складана ў нас арганізаваць усё гэта без падтрымкі з боку і націску «зверху», зразумее: тут не абшлось без спрытнага праджосера. А больш чым 200 твораў, прададзеных за мяжу, — хіба гэта таксама выпадковасць? Гэта прафесійна наладжаная вытворчасць і гандаль. А між тым, апошня акалічнасць — галоўны аргумент на карысць «геніяльнасці» А. Ісачова для большасці аматараў яго мастацтва: маўляў, людзі з Захаду грошай на вецер не кідаюць...

Мастак Аляксандр Ісачоў — асоба неадназначная. Гэта быў апантаны мастацтвам чалавек. У той жа час адсутнасць надзейных духоўных арыенціраў не дала яму магчымасці раскрыць свой талент. Сапраўднае жыццё з яго вечнымі праблемамі і супярэчнасцямі яму занялі эфектныя слайды і рэпрадукцыі з твораў славытэй сюррэалістаў. Як ножны мастак, ён марыў аб духоўнай свабодзе, але, па сутнасці, быў падзёншчыкам, мусіў падладжвацца пад чужы густ, ставіць сваё мастацтва ў залежнасць ад ганарара. Тое, што зробленае А. Ісачовым гледачы ўспрымаюць як адкрыццё, сведчыць пра нашу масавую эстэтычную «непісьменнасць». Гэта лішні раз паказвае, што патрэбна шырокая праграма эстэтычнага выхавання грамадства і дэмакратызацыя мастацкага жыцця. Толькі тады не будзе мастакоў-«пакутнікаў» і гледачоў-ахвяр.

Тацяна ГАРАНСКАЯ.

«Літаратура і искусство» — орган Міністэрства культуры і праваўнага Саюза пісателёў БССР. Мінск. На беларускай мове.

«ЛІТАРАТУРА І МАСТАЦТВА»

Выходзіць раз на тыдзень, па пятніцах.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня выдавецтва ЦК КП Беларусі.

Індэкс 63856 П 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12
АТ 00041 М 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

АДРАС РЭДАКЦЫІ: 220600, ГСП, Мінск, вул. Захарава, 19.
ТЭЛЕФОНЫ: прыёмная рэдакцыі — 33-24-61, на меснікі галоўнага рэдактара — 33-25-25, адзнака сакратара — 33-19-85, аддзела публіцыстыкі і нарыса — 33-19-65, аддзела пісьмаў — 33-19-65, аддзела крытыкі і бібліяграфіі — 33-22-04, аддзела прозы і паэзіі — 33-22-04, аддзела тэатра, кіно і тэлебачання — 33-21-53, аддзела музыкі — 33-21-53, аддзела выяўленчага мастацтва і аховы помнікаў — 33-24-62, аддзела народнай творчасці і культасветработы — 33-24-62, аддзела інфармацыі — 33-24-62, аддзела мастацкага афармлення і фоталюстрацый — 33-44-04, 33-24-62, карэктарскай — 32-20-64, бухгалтэрыі — 23-73-37.

Пры перадруку просьба спасылка на «ЛІМ». Рукпісы рэдакцыя не вяртае і не рэцензуе.

Галоўны рэдактар Анатоль ВЯРЦІНСКІ.

Рэдакцыйная калегія:

Заір АЗГУР, Алякс АСПЕНКА, Анатоль БУТЭВІЧ, Уладзімір ГІЛЕП, Мікола ГІЛЬ (нам. галоўнага рэдактара), Уладзімір ГНІЛАМЕДАУ, Лілія ДАВІДОВІЧ, Міхась ДРЫНЕЎСКІ, Алякс ЖУК, Галіна КАРЖАНЕЎСКАЯ, Ігар ЛУЧАНОК, Уладзімір НЯКЛЯЕУ, Нічыпар ПАШКЕВІЧ, Барыс САЧАНКА, Юрась СВІРКА, Уладзімір СТАЛЬМАШОНАК, Рычард СМОЛЬСКІ, Віктар ТУРАУ.

Адказы сакратар Андрэй ГАНЧАРОУ.